

ІВАН БАГРЯНИЙ

СІРЕ ТІСА
ЧЕЛДНА

КНИГОСПІЛКА

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

A 514418

Шифр Р2Ц16(2-Ук) 514
Інв. № 2625130Автор Багряний, Іван.Назва Скецька : роман.Місце, рік видання [Х], 1930.Кіл-ть стор. 152, [3]с.

-\\- окр. листів

-\\- ілюстрацій

-\\- карт

-\\- схем

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют

Примітка: 28.07.2008,
Майдан2016
13.01-249889

ІВАН БАГРЯНИЙ

СКЕЛЬКА

Р О М А Н

Державна
Республіканська
БІБЛІОТЕКА УРСР
КПРС

КНИГОСПІЛКА

1 9 3 0

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в Літопису
Українського Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати

Обкладинка і суперобкладинка Л. КАПЛАНА

Упрлт № 8903. 10VIII 90 р.
Зам. 841. Тир. 2000
Харків, друкарня
КНИГОСПІЛКИ
Нетеч. наб., 14
СтAT А6
1930

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

(ЗАМІСТЬ ІНТРОДУКШІ)

Прилипла Скелька (Скелька— це село)
над Ворсклою, де гори голубіють;
Біленькі хати цвітом залило,
Попід горою ж, наче бемське скло,
Блищить вода,

А далі, мов сулія,
Поставлена на сизому шпилі,
Там, де ліси і замчище здорове,
Де дух великий, а діла малі,
Мигає маківкою, ніби на столі,
На спині гір
Куземенська Покрова.

Насупроти — Слобідка і млинини,—
Ясніть хатки, як стебла молочаю
В рудих пісках... Село це з давніх днів
Батьки Слобідкою взивали, а сини
Його Зарічною уперто величають.

Шумлять млинини і піняться піски...
Насупроти, немов верблюдів смуга,
Упали на рожеві пелюстки
Зелені гори над зеленим лугом.
З'єднавши обрії, то древній караван,
Із безконечності ідучи в безконечність,
Через пустелі, вітер і туман,
Наставившись на дальній океан,
Припав спочити
барвистий і статечний.

І сплять погоничі незбуджені ніким ..
І двогорбі гості в соняшній країні,
Під тягарем барвистим і важким
Нерозвантажені лежать уже віки,
Потомлено
припавши
на коліна.

Ліси і синь,
Сади і зграї нив,
І тихе мариво ген-ген над хуторами,
І йдуть млинни, як з степу чабани,
На кряж виходять, до вагітних нив
Вклоняються, помахають руками...

О, скільки днів, і скільки поколінь
Цвітуть ці гори, дивлячись на луки.
Тече ріка в далеку голубінь,
А їм однаково — чи сонце, чи хмарінь,
Чи свій, чи ворог, зустріч, чи розлука.

І тільки дуб старий, свідок людських болінь,
Безсило охкає, розкидуючи руки...

• • • • • • • • • • • • •
Такі ці гори дивні і прості,—
Сльозами, потом і дощем политі,
Вони уміють жити і цвісти,
І за своїм
Ні плакать, ні жаліти.

Лунає ріг далеких пастухів,
Літають голуби над сивою габою,
Д з-під гори зрина крилатий спів
І котиться,
І кличе за собою.

Там дівчина на березі стоїть,
над Ворсклою сплітає русу косу,
І думи нерозказані свої
В чужі пісні вкладає і голосить...

Така вже звичка вічно голосить—
Адже віки останні покоління,
Кленучи світ, і долю, і часи,
Єднали настрої бунтарським голосінням.

Греміли славою і збросю батьки;
Пройшли віки...
Як у сільці ворони,
Сини гнусавили і думи, і байки,
Старі й малі, поети й жебраки,
Немов Ізраїль десь на ріках Вавилону.

Та пісня ця крилата і гучна,
Видать вродилася у новий день ця доня.
І радісно,
    що радісна вона,
Що кличе і сміється,—
Що сьогоднє
Од учорашнього одходить почало ..
Щасливий той, хто нині ще уп'ється
Любов'ю й вірою, й поб'є на щастя шкло...
Я пісня, ніби райдуги крило,
Нависла аж за обрії.
    На серці
Цвіте надія,
    в хатах і в гаях,
І легша праця рабська та щоденна...

Благословенна молодість твоя
І віра в новий день
Благословенна!

Такий цей край.... І хоч не з дивних вілл,
Та на бенкет бучний склика сурмач до себе,—
Десь там—де умира
Старий надбитий дзвін,
Де вбогі стріхи коптять синє небо.

Десь там, де на всю міць,
    опроставши хребет,
М'язистий велетень, брудний і непоборний,
Розгонить іскри аж під зоряний намет—
Новий леміш кує при новім горні.

Десь там, де у чаду—вирує скрип і рев..
Десь там, де гамір ранньою зорею...
Там капітан
Крутій зворот бере,
Так мерехтять нові під сонцем реї.

Під сонцем реї... І гудить земля,—
Ударом велетень ритмує шум строкатий,—
Щоб уперед
    чіткий прокласти шлях,
Щоб поворот назад
Навіки заклепати.

Щоб заклепати навік, що оджило...
І вже не стріхи коптять синє небо,—
Там птах крицевий тріпотить крилом,
Там на бенкет бучний склика сурмач до себе...

Й цвіте надія і на цих полях,
На схилах гір, на замчищах на синіх,—
Де млин заморений, припавши oddaля,
Крилом домахує, чекаючи на зміну.
Зажди—і буде.

Прийде гість сюди
І зрушить їх, ці гори розмаїті,
Гей, зрушить їх, ці дивні і прості,—
Щоб вміли справді в засуху цвісти

І за своїм
ні плачать, ні жаліти.

Торкає вітер соняшну рояль
І тягне з спіхом срібно-сині гами...
„Хохландіє“ розсідлана моя
Укрита рястом, риштованнями й піснями.—

Багато днів, ще більше д'й пройшло;
Багато думалось, та ще не все збулося.
А вітер знову сонячним крилом
Голубить ніжно, ворогам на зло,
Обтяжене надіями колосся.

.
В оцих місцях, змальованих в словах,
Де мало галасу, а тиші так багато,—
Отут колись і діялись дива,
Що автор ось і горно роздува
Заради них, щоб вам оповідати.

Те все пройшло і кануло, як дим,
Але нехай послухають онуки
„Діла“ старих; воно таки гляди
Десь на дозвіллі й здасться молодим
Хоч для розваги, як не для науки.

Гукає вечір з радісних низин,
Хлюпощеться і близкає водою,
І скачуть луни в довгої лози,
І йдуть дуби рясною чередою,
Туди, туди...
Понурі та стари
Посходились до соняшної брами,
Посходились на віче угорі
І слухають, як в далях дзвонарі
Читають звіт.

Вислухують. Чубами
похитують,
Мовляв, були діла,
Були, були,

Та вже їх більш не буде, —
Нехай десь там, де ніч стара пройшла,
Гудуть чиєсь зухвалі перегуди,
Нехай, нехай...
То дужий спів музик;
Уже повік не здіймуться піvnі з нової хати.
Осотом поросте
і біль, і серця крик...
І вже про інше дід чесатиме язик,
як буде
онучата
колихати.

Та це не те, читачу любий мій,
Не будем марно часу витрачати:
Вичікують давно легенд свідки німі
І просяться на сцену, — отже, ми
Почнемо, мабуть, так,
Як дід велів почати.

На схил крутий
Припала Скелька ниць,
Розкидала хатки, немов курчата;
Яснять кущі окатих полуниць
Насупроти — в борах стрільчатих...

Зарічна й Скелька — давніх дві сестри,
За руки взявшись, йдуть разом печальні.
З'єднались спільно гребельки старі
І спільно стукають млинни та сукновальні.
Одна вода
І доля в них зійшла.
Хай йому хрін із долею такою: —

**Як Скелька — пасербицею була,
то Слобода — нерідною дочкою.**

**Риплять колеса. Крутяться вали
І мелять на новітніх мукомолів...
Але не так вони давно колись
На монастир,
На свій сіон мололи.**

**Є місце в Скельці
Голе, як долонь.
Тепер на нім логова місять свині,
Ну, а колись: зростав тут „Вавилон“,
Колись там бог облюбував сіон
І почепив „на страх людям“ святиню.**

**Упершився банями зі скелі під зеніт,
Величній, як хеопсова могила,
Там монастир стояв —
— Дзвонив...
близько...
кадилив...**

**Стояв він так не знати скільки літ,
Йому б отак по судний день стреміть.
Коли б суда... зарані не вчинили.**

**Розписана, золочена мара,
П'ятиголова, потаєнна, хитра;
У вівтарі кадильниці горять,
А черепи лускою майорять
І мигають, як золотава мітра.
Не'дин, не два там божих дзвонарів,
Та все чужі — Міхеї та Павліни
Та так тягнули божих тріспарів,
Що голі села й дальні хуторі
З слізами
припадали на коліна.**

Про цих мужів скрізь слава розійшлась:
Ішли прочани геть з усього світа.
Дух божий спочивав на куполах,
А під горою річка, знай, текла
Та все повніла
хто-зна чим долита.

Тягли ярмо чернечних кріпаків,
Як ласку царську,
Як дугу дворянську,
Нащадки запорозьких козаків,
І борсались, як мухи в павуків,
Богданом продані й підписані Виговським.

Кляли ввесь світ, кляли чужих царів,
Кляли себе,
Кляли самого бога...
Аж поки дух батьків заговорив --
Поки мару, за звичаєм старим,
Не справили на батьківську дорогу...
Було, було,
Не віриться й тепер,
Не в одного полізли очі сині
І з жаху, і з жалю:—То ж скінія із скіній!
А ось, диви,—рівненько, як папір,
І на сіоні розкошують свині.

Проте, ніхто не зна і по сей день,—
До сіряків не дуже щедра слава,—
Забулось все невписане ніде,
І тільки на пергамені в людей
Арапник царський
Іжицю поставив.
Ніхто-ніхто не знає про ту мить,
Не лишилось нічого ані в кого,
І тільки в діда іжиця щемить
Та скніє жах
Перед другим пришестям бога.

Забулось все, у безвість одійшло,
літа ідуть, як тінь за перезвою;
Старі руїни пилом занесло
І місце заросло травою.

Пустують діти в цурки і в квача.
Порошать чистим сміхом, ніби снігом;
Байдуже їм, над ким вони кричать,
Байдуже, що за камені стирчать
І хто одіг крапив'яні вериги—

І тільки, кажуть, інколи вночі—
Тоді, як прийде чорна, темна осінь,
Як вітер над пустелею кричить,
Як заливаються лиш сови та сичі—
Хтось по руїнах
Ходить і голосить.
І плаче ревно, квапиться, блага---
Поки не закричали півні треті,
Шука під свист страшного батога,
Шука з риданням
    коні і карету...

Це так вночі, як світувесь мовчить.
Як упаде на землю темна осінь,
Хтось по руїнах ходить і кричить,
Хтось по руїнах ходить і голосить...

Багато знають камені німі,
Ще більше знають гори зеленаві
Политі кров'ю, потом і слізьми,
Накриті пилом давнішньої слави.
Вони бо знали гунів і татар,
Вони бо знали диких печенігів...
Але на гори — ліг бронею, пар,
На каменю—крапив'яні вериги.

І тільки інколи в негоду уночі,
Як упаде на землю темна осінь,

Xтось по руїнах ходить і кричить,
хтось по руїнах ходить і голосить...

Тече ріка, як й двісті літ назад.
Зійшли дуби, чупринами кивають...
Навіть вони, якби ввійшли в газарт
То б спромоглись не стільки розказати
Дніж оцей
Дідусь оповідає.

1928 р. Травень

с. Скельна

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

(СПРАВЖНІЙ)

I

Ударив дзвін чотиристапудовий,
Гойднув скривавленим на сонці язиком.
Здригнула далі...
Дзвін ударив знову—
Гукає і гуде без слова,
Гуде, як вирок, як могутніший закон.

Упершився баниями зі скелі під зеніт,
Величний, як Хеопсова могила,
На кряжі монастир стоїть
(Володар, князь околиці всії)
І дзвонить,
і гнусавить, і кадилить...

II

Готичні башти, мури і сади,
І чорна брама кована залізом,
Хрести і бані, й молодик блідий
За хрест зачеплений — відбилися в воді —
В свічаді воронім, а понад низом: —

Ген скільки оком кинеш навкруги —
Гіски і синь,
Село, бори і далі...
То все маєтки впали до ноги
Запнуті, ніби відлиском снігів,
Серпанком тихої вечірньої печалі.

III

Протнула Ворскла їх—кривий погнутий меч,
Що переможений упав на полі бою,
Упав важкий до ніг нових предтеч,
І землю надвоє розтяв той меч собою.

IV

Ударив дзвін... І кола по воді
Розбіглися: — вудилище кленове
Підняв чернець одутлий і рудий,
Перехристився і од праведних трудів
Потяг на гору — слухать боже слово.

V

А під горою:
З свистом лановий
Зганяє челядь класти боже сіно.
І йдуть Скельчанські й Зарічанські кріпаки
Складати свої болі у стіжки—
Ідуть покірно, з співом - голосінням...
Блишить і піниться примара золота
(То богом прип'ятий Ковчег святого Ноя),
І дивиться на села та міста,
Як круться кріпацькі душі там,
Мов флюгери
над сірою стіною.

VI

За мурами, у чорних клобуках,
Заховані від погляду людського,
Пішли, як тіні, з миром на руках
Раби всевишнього в невидимих вінках —
Пішли на бесіду,
На раду з паном богом...

II

У дарив дзвін
і ризничий устав;
Сьогодні в нього клопоту пошию.
Надів клобук, пергамени дістав—
Пішов під брязкіт срібного хреста—
Пішов на змову до намісника Христа,
На раду
До отця Ієремії...

Гуде луна, як в пащі катакомб,
У безкінечнім лабіrintі келій,
Біжить за чорним іноком слідком
Туди, де хмуриться Христом кінечний ромб,
Де таємницею сповиті капітелі.

VIII

• • • • • • • • • • • • • • • • • • •
Важке чоло, нахмурене, круте,
Мов крила яструба, підперли темні брови,
То кібець
Комусь лаптики плете
І думу думає... Він думає про те,
Про що сам бог не зна. До шуму крові
Вслухається.. З очей тікає сон;
Дух спокою в горнілі дум загинув.
І гумен сам, сидить як фараон,
Як князь на троні в сонмищі ікон,
Сидить, одкинувши углиб дебелу спину.

То чорний крук,
Насупивши чоло,
У кріслі княжому, в розкішному покої
Торкає бороду задумано крилом,
Кошлатить бороду пухнастою рукою...

Ігумен він! Чого ж в тенетах дум
корпить душа, чого так серце скніє?
Адже, як тільки схочеться йому,
Простягне руки і вони в'язнуть.
Ніхто йому перечить не посміє.

Авжеж! Але...

Та гей і єсть така,
Єсть сила владна, вічна і фатальна,
Така тендітна і страшна рука,
Що королів кладе до каблука
Одним лиш помахом, одним кивком
звичайним.

Відколи світ—не втік цього ніхто;
І часто—грізний та бундючний імператор,
Що світ поверг до ніг своїх перстом,
За полонянкою волочиться хвостом—
За крихту ласки ладен слід лизати.
Так-так, лизать ..

І ось ігумен він—
Володар, князь, він деспот, а віднині—
Бундючна цяцька у руках рабині
І не рятує чин,
І не рятує дзвін...

Давно отак „пан“ спокою одбіг,
Не день, не два він грізний і понурий
І чують всі той настрій на собі—
Кленучи світ, терплять його рabi,
І щуляться хатки в німій зажурі.

Горить лямпада
і блукає тінь
Од ланцюжків по лицях Іисуса;
В барвисті шиби вдаривсь сніп промінь—
І в тишині лягла червоносинь
На килими й на старці сивоусі...

І вторить килим думам, як ві сні.
Жаданий образ виплив з-за ікони,

Заповнив, полонив.
Ігумен стиснув скроні, —
Забув себе і вік неначе мить...
Дарма годинник вусом шевелить,
Даремне там сміються й кличуть дзвони.

Що дзвін йому? І що йому закон?
Владиками помазаний владика..!
Ніхт не сміє ставить перепон —
Для них він пан і сам собі закон,
Було і буде так од віку і до віку.

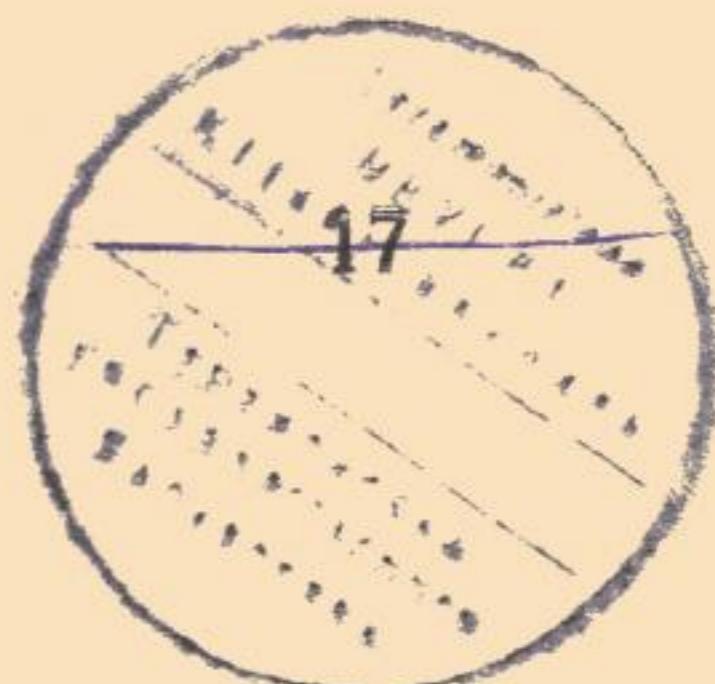
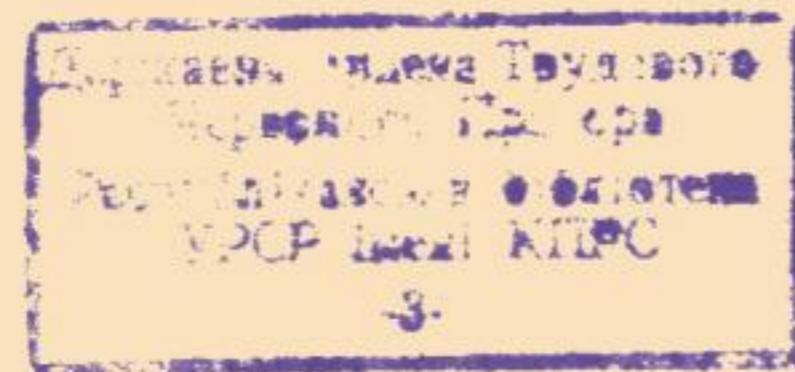
Як чорний крук,
Насупивши чоло,
У креслі княжому, в розкішному покої
Торкає бороду задумано крилом,
Кошлатить бороду пухнастою рукою.

І жде... Чого? Про те ніхто не зна.
Секунди в сумніві рахує і складає.
Ну, хто в цьому ігумені впізна
Його, як є? Сорок друга весна,
Немов сімнадцята, обіцянє чекає...

І раптом — стук.
Неначе вдарив ток,—
Здригнув ігумен, вірить і не вірить.
Момент іде. Його жаданий крок
Він чує, чує... Тисне на висок
Схвильований, збентежений без міри;
Устав.—Свершилось! О, чудесна мити!
Прийшов вінець його тяжкої муки...
Обсмикав рясу, хрест здійняв:
— Ввійдіть!..
І наперед подавсь, простягши руки.

Удруге стук:— „Во ім'я всіх богів:
Отця і Сина і Святого Духа...“

2 Скелька

Амінь—сказав ігумен, не дослухав,—
„**А**, „амінь, аміни“
І... ризничий уплів,
Закривши двері вслід спокійним рухом.

... Ігумен сів, ігумен важко сів,
Немов облитий зимною водою;
І стало важко так і байдуже зовсім,
А десь регоче сотня голосів:
— Фюї-їть, обдурено!..—

Рудою бородою

Поник владика в гнів на ввесь світ,
А чорт над ним регоче і картає,
І свище в вуха:—Фіть, старий, фю-їты!..

Серед покоїв ризничий стоїть,
В руках пергамени пожовклі повертає.

Ризничий:—Благослови, Владико, в добрий
час

Почати справу. Я вас потривожив,
Вам тяжко нині? Але я до вас
З наказу вашого; заким світ не
погас

Ми мусим злагодити справу нашу...
—...Боже!

Ігумен:
(І задрижав) я мало не забув,—
Так-так, сідай, мій брате Нико-
диме:

Почнем, почнем...—І сам в лиці, як
був

Залишився, лише розправив спину,
Та по брові пробігла тінь страшна,
Метнули іскрами погрози очі сині:

... Ага, он як! О, знатиме вона!
Вона у мене знатиме. До дна
Хай вип'є чашу помсти і терпіння.

І рід її—уся та чорна мразь,
І та дика, непокірна чорна кістка...
Так мною гребувати?

— Гей, пиши наказ!

Пиши, мій брате! І цариціній указ
Ти нагадай тій черні. Напоказ
Усьому світу...

Ризничий   — Отче, тут є звістка...
(здивовано):

Ігумен: — Ні-ні, після, я знаю, то потім,—
Пиши!—

І ризничий покірно сів писати:
І щулились ікони золоті,
Так шкрябав Никодим Святий
Ретельний, одноокий і носатий.
Він розумів ігумена свого —
В таку годину цей наказ доречі;
Подивимось тепера — хто кого!
Нехай шанують пастиря свого,
А то занадто вивчились перечить...

— Пиши:
В ім'я святині і святих,
Во ім'я богом даного престолу,
Аби гнів праведний від себе одвести —
Від вас, рабів —
Наказую:
Внести
В скарбницю монастирську, як
ніколи,
Віднині вдвоє! Щоб уникнуть мук,
Щоб не вернуть Содому та Гомори, —
Ви мусите із непрощених рук,
Благаючи обітель цю стару,
Долить лямпади й сповнити
комори.

Пиши: Так от...
Ігумен встав, як ніч,
І заходив ввесь чорний та крилатий:
І ляскають слова неначе бич,—
То він надумав дивовижну річ:
Потроюватъ одвічні постуляти,
Закон поновлюватъ.

— Пиши, мій брате, — є?
Тепер по черзі:— З двору двадцять
гривенъ,
З душі окремо,— кожен хай дає.
Крім того, кожен хай майно своє
Розділить на три частки рівно
І дві віддасть...

Або, зажди, не так,
Потрібна птиця, скот і полотна сувої,
Реєстр у тебе.. Справа ця проста,
Ти сам це зробиш,— в крутиш ще
хвоста,

Тільки утрой,
Ти чуєш,
Збільш утре!

Ризничий: — Воістину, Владико...

Ігумен: — Стій, чекай,
Я головне забув тобі сказати:—
Щовечора тепер жене нехай
Підрядчиків міцний нагай
Отроковиць усіх святиню
прибирати...

Усіх до одної! Ти чуєш? Запиши!
До одної.
Нехай для братських келій
Приносять квіти, будуть ряси шить,
Білизну прати і для кожної душі
Щоднини прибирать постелі.

А ще...
Ієремія осміхнувсь.
Не доказав — на ризничого глянув:
— Ти розумієш? (Ризничий здригнув):
З усіх лише ти бережи одну!
І дбай за це
і ввечері, і рано!..

Замислився,
І гнів розстав, як дим.
В барвистих шибах сонця промінь тліє.
Вовтузиться в чернечій бороді...
І не вгадає інок Никодим
Понурих дум отця Ієремії...
.

Ігумен: — Келейного!
Гей, ти, лінивий раб,
Ледачий Саво! де ти там загинув?
Сюди!—(Ввійшов худий, немов мара,
Послушник.)—Так, пора, пора ..
Гукай мерщій сюди отця Павліна!—

IX

Янтарні чотки,
Хрестик і шнурок,
Рожевий палець в персні золотому:
Смирений із смиренніших пророк—
Бурчить Павлін, як вивчений урок,
Молитву лагідну двадцятому святому...

У хмарах ладану лампади
майорять.
Волає бас півсонно-монотонно...
Д сірий люд, під танок дзвонаря,
По манію святого ораря
Лягає ниць — поклони тяжко ронить...

По праву руку—чорні клобуки,
а просто—комілавки золотаві,
По ліву—манастирські кріпаки,
Попід стіною ж в кріслищах важких—
Старі ченці ведуть борню з лукавим:
В руках старечих чотки шелестять,
А на устах німota опочила,
І сонні очі липнуть до Христа,
Неначе „откровеніє“ хотять
Знайти в його одежі сніжно-блій.

І тільки отроки—послушники богів,
З великими блискучими очами—
В огні юнацької замкнутої снаги
Вмлівають од дівочої ноги,
Що десь побачили між різними ногами...
Такі округлі—литка і стегно,—
Яка рука ці лінії точила:
Пружинясті... П'янючі, як вино,
Магічні лінії... Для них усе дано
І навіть плахта їх закрити зовсім не в силі..

На клиросі хвилюються альті
І бас гуде, немов орган в костілі...
У церкві не пролізти, ні пройти.
Ось блиснули борота золоті,—
Мужицькі душі розстилились долі..
Келейний встав,
Пройшов по них і зник...
А дим пливе туманом із кадила;—
Гойдає дзвін скривавлений язик
І озиваються на цей мідяний зик
Усі ченці й усі святі з могили.

О, скільки їх—цих божих дзвононарів!
Та все чужі—Міхеї і Павліни;
Як гаркнули враз божих тропарів,--
Ряж голі села й дальні хуторі
Попадали з сльозами на коліна..,

X

Данило був так ніби отаман;
ДХочи: молодий, але розумний,
смілий.

Казали

— О, якби йому гаман,
Та ще в гамані був би з нього пан,
Не то—і гетьманом зробився б наш
Данило!.. —

Простий кріпак — чорнявий і
стрункий —
Він виглядить, як справжній син
козачий.

... Коли б це знов, коли б оце полки
І зброї дзвін,—коли б не час такий,
Не один би заплакав...
Та й заплаче!..

Так часто марив він серед липкої
мли —

Як встане слава й бій кривавий
гряне,

І блисне меч...

Гей, сили в нім гули,—
Не даром же батьки колись були
У Гадяцькому полку четарями:

XI

— „Послухайте,
Товариші мої!
Братове, друзі, матері і сестри!
Та доки ж нам терпіть?!

На землях, на своїх

Ми в злиднях топимось — чернечі халуї...

Д чи не досить нам ганьби ції?
Д а чи не досить
Я р м а
Н е с т и ?
Г а ! ? !

Ще день не згас і не настигла ніч,
Д на майдан зібралось люду сила:
Із лугу з вилами і косами зійшлися—
Скельчани й Зарічани—всі збрелись,—
Усіх сюди згукав юнак Данило...
І хвилювався сход, і глухо
гомонів;
Зідхали, думали, пригадували бога...
Чи снилося таке кому ві сні:
Вони накликали на себе кару й
гнів—

Вони на луках
Вбили ланового!

Кипів Данило:— „Чом же мовчите?!.
Усіх побить! Усе на пил зітерти!!
Ік чорту це криваве і „святе“—
Оце чудовисько... Чого ж ви мовчите?
Злякались смерти?!.

Панове злидні,—
Правди аніде!
Не дошукатись правди гречкосіям.
Так ліпше ж нехай кара загуде—
Мужицька кара!.. Ми їх доведем—
Ябо помрем і спочивок знайдем,
Ябо— розтрощим
І, як дим, розвієм...
Що губим ми?!”—

Христилися тітки

І плакали невтішними слезами,

24 **Д** на гарбі стояв юнак палкий

**І у мужицькі голови кріпкі,
немов камінням,
Б и в
Словами:**

—... Громадо чесна! Каяття нема!
І завтра прийде кара неминуча...
Невже ж та нам сокири не втримать,
Щоби не датись голови здіймати
За трутнів
Неробучих?..!—

• • • • • • • • • • • • • • • • •
Утишині з плачем гудуть жуки,
А десь встає примара з канчуками:
... Московське військо... треуголки і
штики...

І слухають понуро мужики,
Стискають граблища коравими руками.
Яні телень.

Аж ось хтось обізвавсь:—

— „Еге... Але... ти знаєш що, Даниле,—
То правда все—оці твої слова,
Але ж... своя дорожча голова,
Хоч тяжко нам, а все ж... життя нам
миле...“

— „А так“, „Авжеж“,—озвалися другі,—
— „Умерти зовсім—штука, знаєш, теє...
Одпорята нас—так що ж, — ці упруги
Позаростають та і все, ги-ги,
Пороли нас не так і що ж—не теє...“—

Поблід Данило. Зблід і захолов.
„...Не теє... Теє...“—гомонить громада.
У серці кригою взялась гаряча кров:
Боров він рабськість цю, боров — не
поборов

І слів не має,
і чорт-має ради.

А зборище шумить:— „Не треба, геть!
— Тобі то що, а в нас і жінка й діти...
— Хто хоче вмерти—той нехай помре,
А ми не хочем—нам би дихать... жити...“

То хтось один кида свої думки,
То хтось один за всіх надривно виє,
А решта—ані слова, ні за ким.
Вислухують понуро мужики
І хилять важко мозолясту шию...

Неначе ніж у серце крижане,
Неначе пазурі роздерли шерхлу рану:
Усі мовчать, а хтось один клене...

І тільки дружньо, мов у яструба, вогнем
Бліснули очі
Дівчини Мар'яни.

Блідий Данило миттю спалахнув:
— „Рраби!!
Посмітлюхи!
Покірна чернь безсила!!..
Тягніть ярмо!.. Я—годі, дотягнув,—
Я сам піду!!“—
У гніві розмахнув
І на скіпки
об віз розщепив вила...

Громада замовкла...

Голос: ...— Стій, Даниле! Стій!..
В тобі святий вогонь горить,
юначе.
Хай я й старий,—та ще в руці моїй
Втримається, хоча не меч, так кий—
Ходім!

Нехай ця челядь плаче...
Ходімо, сину!.. Хай ми і помрем,
Але неславу терпіти доволі,
Доволі! Мертвих сором не бере
І **н**е видать, як плачеться старе,
І як мале конає босе й голе,—
Ходім!..
Людей?..
Хто смілий, той піде,—
Іще жиє десь довбиш наш чудовий,—
Ударимо на збір...
Ми і таган найдем,
І зброю знайдемо закопану в людей,
Ножі наточимо і пополошим в крові,—
Ходім!..

Стояли і вагались кріпаки;
Усі до одного постали на майдані
І заніміли в розпачу тяжкім.
Вагаючись, чекали на штики.
Вагались—аж до слів останніх:
„Ходімо, сину“...—

Не втерпіли—проснувся дух дідів—
Терпець урвався й злість заговорила...

Крикливий шлях пилюкою кадить...
Мигають граблища і бороди руді ..
Веде перед

Стрункий юнак Данило.

XII

Д на горі, в той час,
в ігумена отці
Ділили їхні душі між собою.
Келейний пише, ризничий в руці
Трима пергамени, реєстри, папірці,—
Мусолить пальці сизою губою:—

— „... П'ять тисяч черні; двісті
клобуків,
На кожен з них по два десятки сірих...
Ми витягнем всі жили з мужиків,
А врешті доб'ємось таки,
Що слава наша заблищить над миром...“

Обітель виросте багата і міцна—
Засяють храми горді і величні—
І буде на ввесь край така одна.
Усіх затьмарить славою вона
І прогримить
На віки вічні...
Ми чудеса сотворимо отут,—
І будуть мощі і отці святії.
Прийдутъ паломники ко нашему хресту
І прогримить, сподоблене Христу,
На вік віків
ім'я Ієремії!“—

Ігумен важко голову підпер:

Ігумен: — „Ми мусимо зробити так віднині:
Прийшов для нас слушний момент тепер —
Так от, брати,—щоб задум наш не вмер.
Ми мусимо поширити володіння:—
Од Котельви і аж по Грунь-Тяшань,
І од Куземена по селище Журавне...
У цьому нам ніхто не поміша,

Замажем, не пошкодуєм гроша
і, заски божої, все буде чинно й справно“.

Лутище, Будне й Гонтівські ліси
Лягли в хижакькі пляни на папері,
І тишаться таємно голоси.
Ах, як кортить їм ще шматок вкусить.
Гадають... Лічать... Чухають носи...
Аж раптом!..
Відчинились двері:

— Благослови, Владико!!!
І ключар
Влетів засапаний, не ждав благословення,
Як до хреста, до власного ключа
Приник наляканий і з жахом закричав
— „Убили Сергія!!!“ —
і впав, простігши жмені.

Злякалась братія...
Ігумен відсахнувсь:
— Кажи, раб божий... толком, в чому
справа...
Що? Де? Коли?!

Ключар: — О, дай передихну,
Я сам цього, далебі й не збегну:
Убила розлютована орава...
Убили в луках... за ударбичем...
З землею розмішали ланового!
Лупили всі... Одірвано плече,
Побито ребра... — так ключар рече,
А сам все христься до образа старого:
— „Ой!..
Упокой, господи, душу раба твого —
Інока чесного —
Сергія новопреставленого...“ —

Настала тиша—
тиша, як в норі,
І чути, як тривожно б'ються дзигарі...

— „Це—значеніє бід страшних”—
прошепотів владика...

Як раптом в полуум'ї вечірньої зорі
Ударили на сполох дзвони
І пролунали катакомби криком:

— „На мур!!!“ (з всієї людської снаги) —
— „На мур!.. на мур!..“
(десь покотилось к храму) —

Біжать одні і моляться другі.
Тривожно забряжчали ланцюги,
Привратник рвучко зачиняє браму.

І зачинив
В останню хвилю встиг...
Ярмис, як в дні Содому і Гомори.
Упало лихо, ніби влітку сніг.
— „Ігумена! Ігумена сюди!
— „Ігумена!.. мерщій... мерщій...
О, горе!..—
Біжить ігумен...
Дзвін гуде, гуде:
Зреклися раби одвічної покори...
Весь притч церковний з охрестами йде...

На тлі кривавому на мурах метушня
людей—

Під брамою вирує сіре море:

- Доволі!!!
- Відкривай!.. Ломи!.. Та би-ий!!!
- Лама-а-а-й!!! — кипить, вирує дико буря
Наскакує і піниться прибій...

І змовк зловісно Вавилон старий,—
І на тлі багряному тріпоче хрест блідий,
Холонуть башти чорні і понурі..

Ігумен вийшов.
Став на край стіни
І жезл підняв, і створив молитву.
— „Молітесь, братіє!“ —

Молилися вони...

І глухо рокотом заколихався низ,
І блідли лиця, кривавицею умиті.

— „Молітесь, братія!“ — Ченці упали ниць,
По мурах покотився гомін разом.
Просили кари: камнів, блискавиць,
Простягши руки, — хай же мур темниць
Скара богоодступників,
Нехай поб'є проказа...

І падали, як оливо слова:
Розпечени — вони побили градом
Вогонь і шум... І розпачу сова
Провила там, де був дев'ятий вал,
Де грізно коливалася громада:
— „О, дурні — дурні ми!..
Куди ми йшли?...
Беззбройні сіряки уперлись лобом в
стіну.

Перед хрестом схилилися граблі,
Д вила наїдалися землі
І хтось у розпачі під браму серце кинув...

Залізом кована стоїть німа вона
І грізно блискає мідяними цвяхами...

Ігумен руки звів, як крила кажана,
Бліснув очима й окрик пролунав:
— „Прокляття вічне буде хай над вами!!!“

...Заплакав хтось жіночими слізьми.

Ігумен: — „Що треба вам?!

Чого прийшли, невірні?

Що ви забули тут за мурами цими!?,

Забився окрик і завмер в пісках німих,—
Було так тихо, ніби в домовині.
Замовк. Махнув безжалісно перстом
Ітишу розірвав руками,—

І брязнув глухо жезл об камінь --
З двома гадюками та кованим хрестом.

— Ой, не клени!..— і хтось там заридав,
Загомоніли:
— Волі... волі... Ні! нам дихать, жити...
Хай світ не тъмариться, нехай не пухнуть
діти...

Дихнуть... Дихнути дай, ти дай... ти дай. .—
Упали ниць.

Ігумен: — ...Оце й всього? Вам дихать?—
Я унизу повзло:—Ти дай!.. ти дай!..
Ігумен випростався,— стало тихо-тихо,—
Зневажливо скрививсь зловісним сміхом
І ризничому кинув:

— Прочитай!—

І повернувсь...
Пан ризничий читав.

Камінням падав голос з кованої брами.

І скирилася церква золота.
Мовчав народ... Стогнав... Молив Христа...
І тільки десь
Хтось скреготав зубами.

Данило зник... Читав чернець старий
наказ написаний в ігумена сьогодні.
Заслухались замовклі дзвонарі
І повзали, як воші в очкурі,
Над мурами ченці богоугодні...

— „А завтра ще,
Заким зійде зоря,
Настигне кара!..“ —
так додав понурий
Отец Ієремія. Зник. Горяль
На баштах смолоскипи... В довгий ряд
Постали іноки, пішли... Пан бог
нахмуривсь
І стали вартові на мурі.

• • • • • • • • • • • • • • • •
А завтра кара...
Що то буде їм?!
Забилася тінь на шибеницях лісу.
В розпуці руки ломить ніч свої:
— Усіх-усіх та й візьмуть в нагаї
І кожного десятого
Повісять...

XIII

Данило зник. Утік Й Гармаш старий.
— „Ми прийдемо! О, ми вас доконаємо!..
Даремне там всі привідців зовуть,—
Чужі шукають, а свої кленуть,—
Ми ще прийдем,
Прийдем...
Прийдем...—

Конає

Розбитий вечір. Пугачі ридають.
Спостилась ніч...

XIV

Та гей давно стоїть мара оця,
Стоїть на варті меж імперії чужої—
Ще з тих часів, коли в оцих місцях
Ходила воля десь з мечем на манівцях
Й топтала межі ті Азійською ногою ¹.

Заснована „у бозі і в Христі“,
Турботами сім'ї російських духоборців,—
Була скітом... Фортецею була...
А потім місії нової зажила
В своїй імперії на Азіятськім боці ².

Бойниці давні скиряться на схід,
Вартиують південь, дивляться на захід:
Пильнує пес приборканий нарід.
Щоб не скінчив нескінчений похід,—
Щоб не повів царя на плаху.

І не одну заслугу має він;
Зосібна у Петра—славетного капрала,
Що рештки вольностей навік в пісок заралив,
Змішав із попелом і потопив в крові.

Ось так, коли Мазепа й Скандинав
Програли гру в позорищі Полтави,
(То був ганебний час і не один прокляв
Той час і день, і не за смерть всіх „слав“
І не за крах останньої булави,
А за ярмо...) Так ось у цій порі
В монастирі—не в цьому, а в другому ³

¹ Слобожанщина, що межувала безпосередньо з Росією, була, так би мовити, прикордонною смugoю, що за нею, з одного боку, неспокійна наддніпрянська Україна, а з другого—незаселені степи азійські з їх кочовими ордами.

² Це стосується часу приборкання України російською державою.

³ В Охтирському Свято-Троїцькому. Вище по Ворсклі.

Втікли десь рештки недобитих главарів,
щоб знов підняти на голови царів
Бунтарський меч. І склали в нетрях змову.

І сталося би... Їх сорок, як один,
І сам ігумен з ними—сивий лицар давній..
Підняти повстання. Збити бліск корон.
Пекельним вибухом поколихнути трон.
Зірвати ярмо оцій землі безславній...

І... Скелька видала!¹
Не Скелька—халуї,
Облудні агенти династії тупої,
Облудні й вірні. За діла свої
Дістали ласки: луки і гаї
Купили кров'ю цих відважних воїв.

Це перший „подвиг“. Ні, він не новий!
То є традиція, що йшла у рід од роду
У спадкоємців—вибранців синоду:
Ділити шмаття разом з усіми.

Ділили... Дерли... Пнулись на князів.
І... стали ними. З ласки Катерини
Дістали землі, грамоти й рабів²:

Усю околицю загарбали собі,
Поклали під обцас, під маркою святині.
Поля і луки.

О, проклятий день!
Там не один закляв і матінку і бога.
І не питай, і не моли ні в кого—
Зробили бидло, крам з живих людей.

¹ Цар Петро I скарав усіх на горло разом з ігumenом. Поховано їх в Лебедині. Монастир закриг і дзвони зняв, тільки аж геть по скількох десятках років монастир відновлено заходами синоду.

² Стосується закріпачення українського народу.

І торгували... І ніхто, як ці,
так не стремів останню риску вибить
Отого „духу“, „нації“ тії,
Як ці ретельні чорні халуї,
Піклуючись і вдень і ніччю за погибіль
Й ознаки славних. Гей, проклятий час,
І ти, царице—суко у короні,
Паскудо славна! То ж малі кричать,
Що вже не мають ні петлі, ані меча,
Простягши руки на облудливі ікони.

Нехай кричать. Приборкали, впрягли...
Дівчат з чужинцями женили за указом,
Хлоп'ят з чужинками. Щоб, бачиш, рід вели,—
Шляхетний рід. Щоб вчилися малі
Перед царями лізти плавом.

А ті царі десь заселяли край
Народом рідним. Хай, мов, „малороси“
Та стануть росами. Політика стара:
Десь виперти господаря з двора—
Нехай у себе ж вдома просить...

В ті „славні“ дні старалися святі—
Із шкури лізла Скелька-богомолка.
Зелені бані стали золоті...
Та гей і плакалось в міцному хомуті
Лицарство славне Гадяцького полку.
Але й всього.
Не плач і не кричи,
І не бунтуй, бо тут тобі й могила.
Не крикнеш знову „пугу“ уночі,
Бо не дарма стояли усачі—
Драгуни царські: „волю“ і свавілля
Списом підперли на оцій землі¹;

---

¹ Полки, що їх спеціально було наставлено, щоб дотримували спокій у новій колонії.

То ж їх ігумени—тутешні королі—
до послуг мали завжди як шляхетну силу.
Натикала їх щедро по містах
Рука дбайлива, щоб таки хреста
Поставити над волею і довершить могилу.

Родились діти. Мерли їх батьки,
Плодилися раби голодні і обдерти;
Орали землю й їли канчуки
І вже не знали, хто вони такі,
Немов спасіння, ждали смерти.

Безмежна ніч...
Десь був удар на гвалт.
І знов удар, і знову.
Повіяв вітер на дев'ятий вал—
То десь піднявся, забурив шквал—
То гікнув отаман Войнович².

Піднявсь Войнович і згукав орлят...
Та гей орлят у крові потопили,
А сам орел... нема його, нема,—
Тут для орла страшна зима,—
Пощез обскубаний, розбитий і безсилий.

Безмежна ніч... А вночі мідний дзвін,
Розгойданий свавільною рукою.
Хтось плаче ревно, жалю завдає,—
Там моляться до скону з нагаєм
За довгий вік династії чужої.

Мотають жили. Учать, якходить
В міцній запряжці. Звичай і побут
Втоптали в кал. Цабе верни, сюди!
Покірний будь. Роби! проси і жди,
І напихай другим утробу...

² Войнович—ватажок повстанців, що про нього й зараз ходять цілі легенди в народі. Одчайдушний отаман цей наробив чимало клопоту колонізаторам, намагаючись зробити коліївщину на Слобожанщині.

І диктував закони мідний дзвін,
І муштрував рабів. Славіллям і злобою
Залляло край. Кляли життя своє
Та все молилися до скону з нагаєм
Раби за вік династії чужої...

Отці ж кохалися в вині та в божім слові
І не лякав сам чорт, не то якийсь Войнович.

Така мара...

XV

...Лямпади тьмяний світ
Ворушить фольгу, з ризи золото краде.
Перед розпяттям—у терновому вінці—
Під брязкіт келіхів і шепіт папірців
Уже за північ точиться нарада.

Мигає мідь розкішних канделябрів...
За різьбленим столом дубовим
Владики піняться; їх очі майорять,
Сміються лица, келіхи дзвенять,—
За храм, за їх, за бога і царя...
І капає вино, як краплі крові.

— „Благослови, всевишній!—річ таку веде
Ігумен сам:—на страх усім лукавим
Кінчiti справу“.
Келіха підняв, немов булаву,
І почали кінчати...
Сам чорт „на ладан дише“
І скаржиться перо,—спішить, „ітоги“ пише,
Пихтий Павлін...
А за дверми чатує сонний Сава
Кричать і сперечаються. І хтось немов бугай:
— „Єпископу! Єпископу, одна нехай!
А губернаторові тисячі чотири...“—

Ігумен: — **Н**і-ні, заждіть! Ми тільки в силу віrim.
Так от панове, коли хочеш миру—
Готуй нагай!!

І ось тому, щоб маху нам не дать,
Щоби усе ішло і чинно й справно,—
Охтирський капітан-ісправник
Хай буде наш...

А вже ж коли біда
Настигне нагло цю обітель божу,—
Хто прийде з допомогою, з мечем
На перший поклик? Він! І не зімкне
очей—
Стояниме, як янгол, на сторожі..
Отож, насамперед, панове, дать йому
Так—тисяч зо три. Потім ще добавим.

Келейний: — „Слава!..

Речеш ти мудро, отче, я к цьому:—
Адже ніщо так чернь не заспокоїть—
Оцих нащадків гемонської сіці—
Яні Христос, ні хрест, ані чернечий
гімн,
Ніщо їх так не зігне до ноги,
Як батоги!
Як той нагай магічний.
Чотири тисячі на царських сторожів!!.—

Всі згодились і заскрипіли пера...

Ігумен: — Проваджу далі. Як ви не кажіть,—
Ми мусимо зломити їх ножі
Об шаблі. Так. Ну, а тепера—
Діліть на інших значніших тузів:
Єпископу. Єпископському сину
(Удвоє більше аніж в ті рази)
І на губернію, і у синод звезіть..
Та не забудьте і самої Катерини...

• •

Усім, усім в них стане заплатить...
Гули ченці. Нікого не забули:
Панів великих і панять узули,
І, навіть, на кінці келейний спохвативсь:
— „Благослови, владико, слово мовить!
Усіх-усіх перелічили ви,—
А ще ж десь є Хухрянський становий.
Воно, хоч він панок і нездоровий,
А все ж...

Ігумен: — О, ні! Тому не треба,—
Подбаєм ми у всякий час за нього;
Хай їздить і ось тут жере.
Це зовсім свій. На завтра він припре
Карати чернь.—Це честь йому від бога...

Гули ченці. Мов одягу з Христа,
Ділили, шматували людські душі.
І лічили, і перелічували вп'ять...
Аж за стіною стали реготать
Сичі і сови,—зовсім як клікуші.

XVI

Так довго-довго радились ченці.
Лямпади тъмяний світ із фольги золото краде...
Перед розпяттям—у терновому вінці—
Дзвенять там келіхи, шепочуть папірці
І капа кров,
І диші віск „на ладан“.
Кров капає без ліку і без ладу...

І тільки як аж геть зайшла північ,
Коли на вежі тричі дзвін ударив,—
Замовкло все. Утопли шуми в сні,
Затихли голоси і вимерли вогні.
Далеко треті півні прокричали.

Тих-ше... Ти ж гляди... (Стоять
Вони уздвох під арками крутими;
Шугає в темряві чиєсь ім'я...)
— Запам'ятай:—Це місія твоя!
І не забудь її, її!
Ти чуєш, Никодиме!?

XVII

Принишкнув вітер, і мовчить вода.
Встромився в небо монастир понурий.
Упали в сон: туман, ліси і даль,
Лише в селі не спить стара біда,
Та плачуть флюгери на мурах...

А ще не спить: чернечий вартовий,—
На всі чотири визира з дзвіниці...
І шепчуться дуби—мовчальники криві,
Вислухують, як вторить чорт сові,
І скиряться
Старі й німі бойнищі.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

I

Козачка станом, поглядом—княжна,
коса до пояса, ще й цвіту вороного,
А на устах і сонце, і весна.
Тріпоче юність в грудях...

Сирота вона,
Вона онука Гармаша старого.

Красуня дивна... Заздрив місяць їй,
Аж наче й сонце сіпало губою
Із заздрощів. Круг ней хлопців рій.
В її пісні закохані гаї
І озиваються на посміх слов'ї,
Холоне сердце і дрижить, як поведе
бровою.

Така Мар'яна ця.
Пишався нею всяк
І тішились, і все село любило.
Всміхалась їй околиця уся,—
Та тільки серця так ніхто-ніхто не взяв,
Як той бунтар, як той юнак Данило.

Ніхто не зважить муки цих годин,
Ніхто не злічить виплакані слези.
І зважив би, і злічив би один...
Хто скаже правду—де тепера він?
Яка циганка щиро поворожить?

Любилися... Ніхто про те не знати,
любися... Ніхто те не описано.
Куди подівся? Чи прилине знову?..
Росте на серці розпачу пlesно
І б'ється жаль серед нічної тиші.
І тільки десь—надія, як зоря,
І тільки десь—і гордість, і молитва:—
Не за батьків, не за братів, не за царя,—
За непокірного,
За бунтаря,
За милого, хорошого, немов дощем, молитва ця
полита
Дівочими слізьми...

II

...Ударило к заутрені...

Здригнулась ніч у чорнім клобуці,
Схилилась на тумани—сиві ризи:
Молитва на устах і серце у руці...
І побрели за мурами ченці
На свій щоденний „труд“. Я понад низом—

Ступає дзвін погордливий, чужий
По темнім морю сірих спозаранок.
Юрба жінок шляхом крізь тьму біжить;
Летять, немов залякані стрижі.
Туди, на хрест...
Пішла туди й Мар'яна.

Бредуть... вилазять... сходяться з пітьми.
Повзуть із туману з надією до храму;
Несуть свій біль і йдуть, як біль, сами,
Щоб злити розпачі гарячими слізьми
Під ноги матері над всіма матерями.
Впадуть сами,—нехай в огні молінь,
Як віск, розтопиться святині сірий камінь;
Нехай рятує! Був же в неї син

I як прийшов розп'ятии жидовин,
та й плакала, та й билася ж руками...

— „О, матінко, заступнице свята.
Нашо дала, нашо дала родити?
Дурні ми матері... Куди? Кого спитати?
Коли не чуть тобі, як матері кричать,
Почуй же хоч, як плачуть наші діти!“—
Ідуть жінки...
І близиться гора—
То тінь Голготи древня і хрестата:—
Там свічі капають, як плакальниці, вряд,—
Там на свічках то ж душі їх горять
І на хрестах серця їхні розп'яті.
Свічки стоять—то хлопчики малі.
О, ні, о, ні! То все салдати струнко!..
В темряві вітер щулиться, юльть.
Бредуть жінки заступницю молить,
Повзуть вимолювати в бога порятунку.

Мар'яна думає... Печаль свою несе.
У неї біль, як цвях—тупий, глибокий.
Їй тільки б за Данила—та й усе:—
Помолиться вона, щоб був живий—і все,

І не забуде хай Мар'яну чорнооку...
Надіється, спіткається, біжить
Красуня дивна—сирота Мар'яна...

Іходить дзвін погордливий, чужий
По темнім морю сірих спозаранок.

III

• • • • • • • • • • • • •
Спинилася під брамою юрба.
Немов отара злякана, докути щільно злізлася:
— „Закрита брама!!.—

...**У** лице рабам
стоїть і хмуриться цвяхована, ряба,—
Застала шлях окована залізом.

Христились люди з стогоном.
В „раю“ ж—
За мурами, немов десь у вертепі,
У сонмищі ікон кадилять і піють.

І покотився плач... Схилилась ніч у крепі,—
Там перебіг тужливий шепіт:
— „Ой, боже-боже... І помолитися не дають...“

IV

І помолитися не дають...
Регоче дзвін:
Бо-о-о-ог!..
До-нас!—боже-боже.
Ти-нас!—люби-боже.
Так-так—мені-мені.
Нам!
Нам!
Бо-о-о-о-ог-г!...—
—зареготався він.

Здригнула й лопнула у далях каламуть
І затягнули хмар бинти червону рану.
Немов на голову біду зовуть,
Далеко десь півні піють:
Встає зажурений і мовчазний світанок.

Устали села з кряканням ворон,
Нема роси... росу тумани з'їли,
Не плачуть шиби—їх покинув сон,
І звисли сірі стріхи, як прокльон,
Немов докір землі, що їх родила.

Продерли очі:— О, проклята мити
Ридає дзвін... Іще шугає птиця
Німої півночі; а млин шумить, шумить...
І ніє серце, в остраху щемить,
Що вже на новий день благословиться.

По одній гаснуть зорі. По низу—
Із-за борів, із степу, із-за гаю—
Тягучі хмари сунуться, повзуть,
Мов катафалк тяжкий везуть,—
Обклали обрії,
На низ,
На низ лягають.

V

На полуцене чекали всі гостей:
Дивився з башти вартовий на північ щохвилини,—
Туди, де шлях, де бір обрізав степ...
З півночі дуло мокре і густе
| повз туман холодний і осінній.

Давно за ними послано гонця:—
Просили погостити і учинить розправу.
Для них обід готовили бучний...
Сюди прибути мусить з царським правом
З солдатами Хухрянський становий
І сам Охтирський капітан-ісправник.

Качки і гуси, вина і меди...
Знайшли й сивуху, білу і слив'янку
В льоху чернечім, притягли сюди...
Усьому лад дає отець Павлін рудий
І шум у трапезній стоїть з самого ранку.

Владики радились: складали наспіх плян
І сперечались, чи почет їм становити
Ісправнику. Хоч то маленький пан,

А все ж і на ньому царський жупан
І завітає не в конюшню, а в обітель.

Чекали й села, поглядали в степ,
Надію втративши на будь-яке спасіння.
Не знали бути як, чим привітати гостей?..
А з півночі повзе колюче і густе
І сунеться туман холодний і осінній.
Такий осінній...
То москаль¹ блює.

Ще ж тільки Спасівка, ще лист дерева ломить,
І над левадами зозуля ще кує
(Регочеться в гістериці, аж жалю завдає,
І уриває нагло по одному)...

Години капають, як згусле молоко,
І бігають ченці у дзвонаря питаютъ:
Дивись, чи не курить, Ілько?!
Дивись, чи не вони то за ліском?!
— Немає!—
З далини, нап'явши сіряком,
Кріпацькі душі теж на дзвона вислухають.

Прокаркала ворона, мов кума.
Вже полудень, а від гостей ні духу;
Мовчить дзвонар,—ні звісточки нема...
Пішла на мури братія сама:
Обід готовий, а гостей чорт-ма,—
Обід холоне, а про них ні слуху.

Простиг обід... І прискакав гонець:
— „Благослови! Звеліли передать, владико,
Що будуть взавтра. Ось-де папірець...
Узавтра вранці!“—гаркнув молодець
(Ну, зовсім як москаль і виглядом, і криком).

---

¹ МОСКАЛЬ—по-тутешньому—північно-західній вітер.

VI

Після турбот, після трудів важких,
з молитвою во славу пану богу,—
Застукали, забрязкали ложки:
Замість гостей обсіли клобуки
Столи обтяжені наїдками з усього...

А там десь тліли серцем мужики,
З тривогою дивились на дорогу.

VII

Гусей поїли й вина попили.
Та й попили ж...—Нехай премудрість божа
Живе повік; щоб так і ми жили.
Цей гріх—не гріх. Не питимем колись,
Сьогодні ж
Можна!
Бо сказано у книзі чотирьох:

Не упивайсь, а пий. Тверезим йди до раю...
Путі господні знає тільки бог,—
Без нього нам не stati й на порог,
Благословляю ж, братіє моя,
Благословляю...—

I „сам“ почав. Йому не вперше—пить:
Ніхто не зна, у чім він серце топить
I чим живе. А бог йому простить;
Коли він звик усе терпіть,
То вже на нього зокрема не витворить потопа.

Пили... Кричали.. Чистили „уми“,
Точили зуби на святім письмі...
А що було за тим, ніхто про те не знає...
Пан ризничий з келейним дув псалмы:
Що за псалми, не знали бо й сами,
Я теж собі цього не уявляю.

**Тільки з часом—ігумен твердо звівсь:
затихли всі—владика хоче мовить,—
(Він заповідь свою дотримувати вмів
), п'ючи, не п'янів, неначе в жлукто лив,
і на ногах тримавсь, і не збивавсь на слові):**

— „Послухайте мене, брати мої,—
Ми—люди!!.
Нехай же про усе з обітелі ції
Ніде ні слова... Ось і мови усії,
А ще—
Сьогодні свято буде!
Гей, ризничий, мерщій сюда!..“—

Вслушались всі, про що вони говорять;
Якийсь наказ ігумен там віддав,—
Прошепотів
І ризничий подавсь.
Побігла слідом тінь в півтемних коридорах...

Ігумен теж пішов. Пройнятий давнім нудом,
Пішов в покої. Там, як ніч, сидів...
І грала усмішка у чорній бороді:—
Так-так. Сьогодні свято буде...

VIII

Багато темних діл за мурами цими,
Багато таємниць у їхніх катакомбах.
Ніхто ніколи та й не знатиме усіх.
О, скільки, скільки їх—
Заперто в льохи, втиснуто у ромби.

IX

Ще день не згас,
Чернечі ж халуї
Гасали по селу—трусилися дівчата...

То, з ласки божої, з околиці всії
з-під сірих стріх зганяли нагаї
Отроковиць—святиню прибирати.

„Усіх до одної“. Залишились криві,
Я то й сліпу взяли—аби була вродлива...
Тривожно билася думка в голові,
Як птах підбитий, а вони ледве живі
Ішли і скаржились на долю вередливу.

Iшла й Мар'яна разом з усіми,—
Її шукали цілих дві годині;
Без неї повернатися не смів
Ні один з халуїв,—наказ був,—та й сами
Вони бо знали 'ї з отроковиць єдину.

— ...Ну що ж, підем, у цім немає зла...—
Сама себе втішала, веселила,
Я думка з голови не йшла:
Ой, не спроста її журба взяла
І серце так одразу защеміло.

Ігumen цей... Він причепивсь тоді
І, сповідаючи, звелів зайти в покої.
Вона злякалась—обіцяла. І гляди
Зайшла б дурна... Просив, велів:—„Прийди!..“
І... не пішла. Накликала біди
І ось з тих днів він не дає спокою.

Чого йому?.. Ой, ні, це не спроста!
Що хоче він—цей чорний Єремія?
Страшний і чорний... Всюди вироста
Його рука чіпка, тримаючи хреста,
Немов нагай... І ряса як керя.
Він, кажуть, не сіряк-простак,—

„Не наш, не наш,—твердила думка десь,—
— не сподівайсь добра—то смерть твоя в кереї,
То син Тамбовського архієрея,
Облудний—як і рід його увесь,
Не вір!!.“
Так—десь.

Тремтіло серце, супилось чоло;
Д по боках десятники чернечі...
Такого ще одвіку не було:
Немов на каторгу дівчаток повело
І не посмій просить, не то перечить.

X

Д на шляху—
Постали матері,—
Немає слів, ні сліз,—руками б'ються в полі.
Вже й череда пройшла... і день завечорів...
Стоять вони до пізньої зорі
І хрестяться, і гнуться, як тополі.

XI

В монастирі... Не дзвонята дзвонари,
Не хор співа під арками крутими,—
То б'ється тужно там у цій порі,
Завішений на крила угорі,
Дівочий спів мотивами простими:
Про втрату літ, про долю, про косу,
Про вроду ще, що в злиднях марно в'яне.
Печальна форма й невесела суть,—
Немов би матір хоронить несуть...
І бадьорила всіх тай сирота Мар'яна,

Сміялась голосно і кидала докір
Котрійсь, що десь шепталась журно,—
Вплітала втіху у пісні гіркі...

Дж враз зривався спів її бравурно
усьому світові наперекір:

— „Гей, гук, мати, гук!
Десь козаки йдуть;
Ой, ідуть, ідуть, та й сюди прийдуть...
То ж веселая та дороженька,
Де вони ідуть...
Гей, гук, гук!..
Ота іан іде—як голуб гуде...“—

Козача пісня—спадщина дідів.—
Та ж і співала та дочка козача:
Заслухалися бороди руді,
Відмолодились душі молоді
І задрижав віттар лайдачий.

— „Отаман іде—як голуб гуде!..“—

Такі слова... такі хороші, милі.
О, він прийде і скоро він прийде,—
Це ж пісня залишилася в людей
Про нього все—про юнака Данила...

Ввійшов послушник. Увійшов і став;
Зиркнув на дівчину й зашарівся по вуха,
Дж голову схилив... Така вона проста—
Й така вродлива.
Розгубився (—Матінка свята!)
І стало тихо-тихо. Чути, як десь б'ється муха.
Промовив враз—(а голос задрижав):
— „Іди... Тебе отець ризничий кличе.
Прибрати щось. Спіши... раба...“—
Немов удар ножа
Потрапив в серце:—Ось воно той жаль!—

Пішла, а серце билось, билось, як кажан:
— „Її хтось кличе...
Сам?.. Ризничий?..

XII

Ось так, поки день в вікна зазирає,
смутні дівчата мили, прибирали
Великий храм... Аж ось—отці з двора;
Ввійшли. Перемигнулися:—Пора!—
Й отроковиць по келіях погнали.

— „Гиля, гиля! Гей, ти, не одставай!
Умийте руки, лиця. Гайда прибирати
Святі постелі...“ — І по цих словах
Їх розбрели по „кущах“ п'яних братій...

XIII

А десь в селі—похилі матері
Стоять, суріють, спершись на ворота
Грудима кволими,—чекають на дітей—
На рідних донь. Тривога їх росте...
Чекають і бояться повороту.

XIV

— „Послухай, крале,—
Ну ж, не будь дурна...
Коли батьків, хоч скільки небудь любиш,
Коли бажаєш лихо одігнати,
Коли тобі так дорога рідня,—
Не єрепеня, ну бо.
Ти краля. Маківка. Отож бо через те
Ти маєш щастя. На таку увагу
Не спромоглася ні одна...
Час іде!
Кажи, та знай—владика жде.
Він жде... Велика спрага
Його опанувала. Ввечері і рано
В своїх покоях, ніби на тортурах,

Без тебе він. Ну, ластівко...”—

Мар'яна

Дрижить, немов осінній лист,
І мовчки важко чоло хмурить:
...Збагнути все:—цей дивовижний зміст
Немудрих слів... І тихий шепіт—свист
Облесливого і страшного змія...

Журно

З малої свічки капа віск:
Затисли в лапах мука і вагання
Гаряче серце. Стиgne ток крові.
Вовтузяться думки, як жар у голові
І кожна з них пече й болить...

— „Мар'яно!

Ніхто не знатиме, не бійсь. Немов зіницю ока,
Я берегтиму це. Подумай, чорноока,
І зрозумій прекрасною своєю головою:
Ціною втіхи власної—чудесною ціною—
Для всіх, для всіх ти купиш спокій.
Будь розумна...”—

Й руки потирав

Уже пан ризничий, що так обтяпав справу,
Що близько-блізько радісна пора:
І буде в нього милостей гора—
І хрест, і чотки, й біблія у золотій оправі,
Та ще й пошана...

Дівчина мовчить.

Біжать думки одчаяні й пекучі.

Згадався він...—Ой, серце, серце—цинь!
І ось на смілому й одвертому лиці
Змели вагання мука і рішучість:

... І згодилася Мар'яна... Хай вона
За всіх їх буде соромом укрита,—
Зате, зате слізоза ані одна

Не упаде з очей у них і хай буде ясна

у всіх їх доля, хай не плачуть діти...

І уявилось їй,—як пролетить гроза,
Як блисне сонце... як мине навала...

І буде люд не жити—пісні низати...
— „Гаразд“.—

І тільки раз скотилася слюза—
Данила пригадала, в думці попрощалась.

Як кіт, яхидно жмуривсь Никодим
І руки потирав:—„О, славна, славна, краle!
Тихіш... За мною, ось сюди ходи...—
Заметувшився, посох взяв:—„Сюди...“—
Ступила слідом і...

І раптом стала!
Застигли очі злякані в слізах—
Як блискавка, маленька думка в мозок:
— А що... а що...—й тіпнув усею жах,—
А що, як це полура на очах?
І не минуту, не пройдуть мимо грози?
Збезчещена, осміяна вона,
А їх усіх усе ж таки одпорята!
Страждать... і келіх випити до dna...
І скрикнула, і айкнула луна у коридорах...

— „Ну, скоро, краle, скоро!..“—
Підгонить ризничий. А дівчина—ні руш.
Мигає в очіх:—...люди...слізи...тварі...
Данило виринув замучений в виру
І поряд ось заслинена, в жиру
Ігumenська мерзотна харя.

І спалахнули гнівом очі-зорі,
Та й обернулась згода на вогні,
На вітер жах, на попіл дух покори:
І пролунало в коридорі;
— „Hill!“—

Здригнувшись отець, змішавсь: (пропало!)
— „Ти, що?.. Та ну ж одумайсь... крале!“—

— „Нні! Геть!.“—

Пан ризничий зубами скреготів:
— „А-а-а,—ти так? Так стій же, бидло, сука!
Паскудниця, стонадцять пар чортів!“—
І він її схопить хотів,—
Мов яструб, кинувся, простягши руки...

Та жертва вирвалась
І стрімголов змелась.

У катамкомбах шум...
У катакомбах мла.

XV

Ой, не одна вернулася в слізах,
Ой, не одна та й ніби після бурі...
Над селами забився чорний птах,—
Там матері ридають по хатах,
Батьки суріють, зігнуті, понурі.
На покутях жебрачать каганці.
Упала нагло пуком ніч на землю.
Спішать покинути злиденні стріхи ці
Горбаті тополі—пошарпані старці,—
Пішли по вигону
Мерщій,
Мерщій в пустелю
І канули...
Хто взявся б розказати,
Хто б вислухав і не утік, не канув,
Хто б витримав,—як з серця геть сповза
Остання скріпа?.. Як зростає рана?..

Там зазирає в шиби ніч в слізах,
Там розважає подруг сирота Мар'яна.

XVI

У храмі дим...
у храмі сизий дим
І світ кривавий капле, кровить грані.
Блокають тіні— мацають ввесь дім...
Посеред храму чорний „нелюдим“—
У храмі моторошний шепіт покаяння.

— „Молітесь!!!“— і капле гнів з перста;
Рокочуть луни, гнуть хрести похилі.
І завмира той шум, то знов зроста, зроста,—
І озивається з пітьми, із-за хреста
Десь грізний рокіт Ієзекіїля:
— „Молітесь, р-раби!!.“— аж свічі тріпотять...
Завмерло. Тихо... Чотки шелестять
І маца душі тінь паникадилля...

На чорну рясу вдів єпітрахіль—
Ознака жалоби, скорботи і одчаю, —
В руках трикірій. І за всі гріхи
(О, де ти, де, мій біль, моя Рахіль?!.)
Він так, неначе Ієзекіїль,
Рабів своїх паплюжить і картає
(О, де ти, де, мій біль? Моя Рахіль?!.)
В очах відчай, над ними зморшків рій,
За словом грім—за кожним рухом мука.
Тріпоче жезл в руці міцній
І тягнеться слідом сріблястий змій—
Звивається орап, немов гадюка.

Махне жезлом—лягають клобуки,
Гукне—і стогнуть. Ніби москалями,
Він крутить ними помахом руки...
І кадить, кадить дяк гладкий,
І бродять тіні в хвилях фіміяму.

Могила—ніч, а церква ніби гроб:
У нім мерці з скаженим диригентом.

Д в центрі—серце з вицвілим нутром—
полискує, скорбить багряний ромб
І сходять кров'ю нерви позументів...

Усіх, усіх до храму позганяв
Та й мучить, та й вичитує з амвону.
Росте відчай... Тікає сон з лиця...
І тягнеться вечерня без кінця,
І без кінця кладуть ченці поклони.
І вторять їм в патьоках сліз свічки
(Д все з-за неї—все із-за Мар'яни).
Як жорства, сипляться слова крихкі,
І не спасуть ні чотки, ні пучки,—
Зробилось пекло з дивної „нірвани“...

І в'ються безпорадно клобуки,
Немов в дьогті потоплі таракани.

XVII

Ридає дзвін... І хлопа крильми птах
Півночі глупої, та й ловить дзьобом тони—
Тягучі тони, як виття гієн.
То на пожарищі страшному віл бує,
Чи то у бурю корабель на морі тоне.
Ридає:—Ах!.. ах... ах-х-х...—
Протяжно так і так погребно дзвонить.

Та не біжить ніхто.
І стогне дзвін один,
І котить луни ген за перевали,
Туди—до обрію, де світлий князь осів...
• • • • • • • • • • • • • • •
Та тільки гребні Гонтівських лісів¹

¹ Гонтівські ліси, або Гонтівщина—великі ліси (були колись) на межі лівобережної України та слобідської. Ще й досі рештки їх біля Куземена звуться Гонтівщиною. Хто і через віщо їм дав таку назву—невідомо.

До обрію дорогу перетяли.

Стоять вони, понурі, мовчазні,—
Як ніч, безмежні, чорні і безкраї,—
Вислухують, як стогне дико дзвін,
Як захлинається відчаєм він,
І рев його з злобою переймають...
Ховають тайну... Знають і мовчать,—
Шепочуться, ворушаться спроквола...
То в темряві одточує меча
Великий месник. У туман вмоча
І лезо моторошно пробує на волос...

Знов дзвін ревнув...

XVIII

... Віддавсь луною крик
В печері дальній:— „О, прокляті дзвони!
Бодай полопалися ви, бодай повік
Не чути вас!..“ — в печери так прорік
Старий Гармаш і стис руками скроні.

Вони сиділи в сховищі лісів,—
Де лише ведмеді, вепри та куниці—
Єдині хазяї,—та ярчаки¹ вовків.
У виритій печері вогник тлів
І лащився на схудлі лиця.

Сидів дідусь і нещадим² вариш.
Просилася печаль до серця в куми...
Жарини тріскалися, роєм догори,
Кидались іскри, гасли... До жарин
Схиливсь Данило й важко думу думав.
Зійшлися брови—як одна брова,

¹ Ярчак - зграя.

² Нещадним - пісний, голий борщ.

Боролись в серці з вірою зневіра...
вкладав думки в несказані слова,
Кусав губу і никла голова,
Як ув лещатах стиснутого звіра;
В душі кипить, а у очах вогонь.
Думки його не мрії, не химери...

Забрала тиша, як вода, усе в полон.
Десь озивавсь глухар крізь сон
І сторожила ніч печеру...
— „Полопаються, діду! Гей, зажди!
Розплавляться і скапають, як слози,
Дітей твоїх...
Нехай ми і сами, але, зажди, зажди,—
Не одиниці—сотні зійдуться сюди,
Не стримають,—прокльони і погрози,
І гнів страшний сюди приволочутъ!..“—
Гармаш: —„Вже годі... бачив...“—
Данило: ... „—Hi! Я певен, знаю;
Повір мені:—Де речі не візьмуть,
Де не візьмуть слова, де рабську кала-
муть,
Огнем не збореш, сила є другая.
Не наша, правда, сила (що ж, дарма),
І не вогонь святий то буде, не слова,
Не крик таких, як ми,—то буде тиск
ярма!
То буде полум'я, що пухирі здійма—
То—власний крик, живцем обдертої
корови!
І ось тоді вони прийдуть сюди,
Повір... Цього я певен, певен змалку.
У слові сила, та що словом не збудить,
Розбудять те штики в крові руді,
Розбудить те нагай в чотири сталки!..“¹—

¹ Сталка—кінець Віжки, напр., бувають в односталку.
в три сталки.

„Ой, сину, сину!..“—
— „Чую, батьку мій!
І вірю, що тоді таган твій вірно вдарить
І скличе довбиш, гей, та не бабів,
А бунтарів, а козаків!
І задрижить, затріпотить примара,
І блисне меч...“—

— „Якби ж то, сину...“—
— „Вірю!..“
Враз засвітилися вогнем старечі очі,—
Схопився, шапку об землю потирив:
— „Ех, маттері їх хиря!
Та біля тебе я—юнак. Даниле. Хлопче!..
Ударить... Раз ударити б мені
По-твоюму, щоб злидні спопеліли,
Щоб з переляку вороги тремтіли!
Тоді і вмерти. Але вмерти, щоб в огні,
По-справжньому, з тобою, сину, вряд.
Або ні-ні! Я вже чурбак зотлілий,—
Живи. Такі, як ти, не мусять умирать,—
Живи! Гори! А я.. мені б лише хоч раз
Побачити, як ярма погоряТЬ.
Побачити б хоч раз, хоч би з могили...“—

Гасає ватра... Слухає стоїть
Біля печері ніч і їй аж наче чудно:
— Ой, візьмуть когось завтра в нагаї...
— Ой, хлопчики мої, сини мої!
І що то завтра буде...—

XIX

Бентежний сон
Притис чоло до рук...
Хтось серце взяв розкрив його, ворожить...
Крізь сон Данило марить: ...десь в бору
Збирає квіти з нею... Ловить гру
Її усмішки і, як повну рожу,

Цілує губи... Стан її гнучкий
звивається в обіймах і тріпоче...
І враз тривога, біль гіркий-гіркий
Штовхнули душу, ніби вдарив кий,
І задрижали розпачем закриті очі.
Насіла груди, горло стисла тінь—
Незнана тінь передчуття страшного...
Даремно хоче встать, дихнуть хоч раз один,—
Прикований, ніби цвяхами, він,—

Замучений після доби тривоги...
Росте неспокій. Маріння і сни
Тріпають серце, як дощі осінні
Самотній лист...

Як враз здригнувсь:—

У тишині
Дівочий голос тихо забренів...
І розсипаючи усмішку, як проміння,
Ввійшла—вона...
Взяла за руку:—Цссс...

Схопивсь: Ніч вищірила рота.—
Ніде нікого...—„Боже мій, це смерть!..“
Тривогою наллялось серце вщерть
І вкрилося чоло холодним потом.
Натис на серце чийсь каблук крутий
І хочеться у ніч вовком завити,—
І тягне—враз схопитись і піти
Мершій, мершій... Побачити, знайти,
Схопить на руки й з нею утікти!
Втікти на чужину—
До сонця! На край світу...

Дрімає дід. Навколо тишина,—
Лиш десь крізь сон з плачем кричить тетеря.
Ніч розвела в останнє вартових,
Перепитала гасло в них—
І дуб старий вартує вхід в печеру.

Встає світанок, а душа болить...
В піти? На мить, хоч на одну годину,—
Хоч глянути—хай серце не щемить,
На мить... всього тільки на мить,—
Раз глянути, раз нишком оком кинуть.
І...—„Hi!.. Не буде... Буде—та не так.
Прийду! І не на час, не на одну годину,
Але тоді, як замість наших сльоз,
По шкурі ворогів та й дратиме мороз
Від імені моого одного... Я прилину—
На їхні голови, як камінь, упаду
І не врятує ані бог, ні чорт, ні жезл чотири-
хресний,
Ніхто! За вас... Ти чуєш? Довбиші гудуты!
Хороша... люба... змучена... Прийду!
Але не як крепак,
А як страшний розкутий месник.

РОЗДІЛ ТРЕТЬЙ

I

На озерявинні у Гонтівських лісах
горят вогні... Ковадло креще тони...
Із кіс ножі гартуються в огнях.
Отокувались злидні в куренях.
Копитом землю б'ють мужицькі коні.
Не'дин, не два...
Що день—то все ростуть.
Вже димом темні хащі прокадили.
Ладнаються, збираються у путь...
То злидні на останнє гасло ждутъ
І отаман у іх—стрункий юнак Данило.

II

Збирались люди, сходились у стан
По одному, по двоє, та щоднини.
З перекалки¹ крізь хащі, крізь туман,
З прокльонами тягли зігнутий стан
І канчуками вилущену спину.
В рудих свитках і просто в яргаках,
Із штолями, з кийками, як прочани,
Неначе злодії з ножами у руках..
Синіють свіжі шруби на шоках
І незализані щемлять на серці рани...

Ідуть, злітаються, несуть лихі звістки;

Що день, то більш, що не доба—то зліші:—
—та гей, упали ж царські гайдуки!—
Закрукали над селами круки

І у слізах людських давно потопли миші...
Дійшло по вінця...

Й не один зірвавсь,
Розборкався, підвівсь, опростав спину,—
Гей, зашуміла буйно голова...
І справдились Данилові слова:
Ударила дванадцята година.

III

З Зарічної прибігли втікачі—
Прийшли у стан обдерти і голодні...
Знайшли Данила:
— „Брате наш!—Учи!..
Тоді ми тебе зрадили вночі,
Ми зрадили, кляли, але сьогодні...
— Ой, що було! Та й що було... а-ой!
Перевернулося і стало серце руба ..”—
І перший з них, що проти нього вів
Усю громаду, що совою вив,
Кричав і ремствував тоді—
Найперший той
З прокльоном виплюнув на сірий попіл зуби:—
— „Веди!!.
Тепер уже ні жінки, ні дітей!
Я-ні дочки ні дівчинки онуки...
Шарлай¹ на їхній крові поросте...”—
І розказали люди ці про те
Як на село салдати впали пуком: 2
• •

---

¹ Шарлай – бур'ян.

² Пуком – нагло, несподівано, як камень.

Штики... арапники... Огонь... дитячий крик...
на вербах шибениці та й над ступарямн¹
А церква банями сміялася згори:
Катів стрічали бучно дзвонарі,
І вийшли окрести² із кованої брами...

Ігумен з башти пильно доглядав
Поки й кінчили. Вийшов зустрічати...
Земля потовчена, сковиряна, руда...
Зайшла осугою³ кривавою вода...
І стогнуть матері потоптані;
Дівчата ж!..

Понуро слухають ополисті дуби,
А промінь ватр глитає ніч-прожеря;
Затислися щелепи в сторукої юрби...
Данило слухає—обмовився хоч би!—
І тільки серце б'ється, як щупак в рукгелі“
Страшні,
Нечувані й невидані діла!
А над усе—один момент строкатий
У душу врізався із цього моря зла,—
І так немов оса жало дала,—
Привиділись—надругані дівчата...
Сполохані, як кібцем голуби,
Зацьковані, біжать простоволосі
І не втічуть... І ловить всяк собі.
Оголені між п'яної юрби
Звиваються, притягнуті за коси...

¹ Ступарі — водяні млини, що валять сукно, сукновальні.

2 Охрести — по нар церковна процесія.

3 Осуга—буває напр. на воді в портах від нафти або від гасу.

“Рукгеля – трикутній сак у рибалок. Щупак – це „він“, а „П“ звуть – щука,

І перебіг по серцю холодок:

— „Мар'янко, люба“... Що то, що то з нею!?.
Та не сказав нікому цих думок,—
Тривогу приховав. І тільки (ніби змок)
Закутавсь щільно в подрану керею.

IV

— „Оце і сон. Оце тобі й мара...“—
І не дають думки спокою ні на хвилю.
А стан вирує:—„Гей, отамане, пора!
Пора! Ходім!!.“—

— ... „Нерівна гра,—
Заждім... Хай вийдуть москалі з монастиря,
Багато їх, і нам це понад силу.
Порадимось...“—

І радились вони.

Свербіли в хлопців руки, зуб свистів до бою;—
Данило й сам тримавсь, як на вогні,—
— „Але, ні-ні,—не будемо дурні
І не дамо угноювати панський лан собою.

Заждімо день, заждімо два,—дарма,
Але тоді напевне час розплати
Не вислизне із рук. Ми зможемо тримать—
Не день, не два облоги не здіймати
Й не доведеться нам нікого проклинати.

Хай люди йдуть, злітаються нехай,
Я покищо—копаймо добрі шанці;
Насипемо вали, обведемо цей плай
Та зміцнимо—і вже тоді, гай-гай,
Ніякий чорт ані вночі, ні вранці
Не візьме нас! Хай це буде лігвом,
Тут зможем ми зализувати рани
В часи поразок. Тут утічено.
Розіб'ють нас—ми знов оживемо,

Поки подолаєм. Чи так кажу?“

— „Даниле! Отамане!

Розумно мовиш, брате! Буде так.

— „Розумно!.. добре!..“—згодилась громада.

— „**А** ще:

Нехай наймиршавий сіряк,—

Як ступив сюди—однині він козак

І лад у нас козацьким ладом буде...“—

І довго радились вчораши кріпаки;

Хто, як умів, прислужувавсь військовій мудрій штуці.

Забув Данило і про біль терпкий,—

Як трут, горючий і, як дим, легкий,

Він серцем всім віддавсь новій науці.

V

Це й справді табор, а не чорт-зна-що!—

Хороший отаман із юнака Данила,—

Орудує усюди—де і що...

Ростуть над шанцями вали, немов могили.

Пройде доба—він не зімкне очей:

Веде реєстр... Вартує... Огляда дороги...

І непомітно хутко час тече.

Я люди все ідуть крізь темряву ночей...

Скоріш оце б орудувати мечем...

Забув свій біль, забув свою тривогу.

VI

І ось вночі...

Прийшов до куреня

У яргаку¹ старім, у розпарках чоботях

¹ Яргак—чабанський куценський кожушок, що надівали його просто на голе тіло.

Скельчанин парубок—Остап Лазня,—
що в нього чуб, як прапірка¹ в коня,—
Прийшов у стан з людьми проти суботи.
Знайшов Данила... І потяг убік...
І довго порпавсь у подертих штанях.
Зашепотів:— „Тут грамота... Гм... це ось тут тобі...
Я, лишенько, невже ж я загубив!..
Ні, є!.. Ось! На...
Передала Мар'яна.“—

Данило зблід і поточивсь назад:
Маленький шмат від хустки крив'яної...
— „Умерла?!!“—
— „Знаєш, я, Даниле, рад,
Що стрів тебе, тепер піду назад
Тільки разом—під грім і брязкіт зброї...“—
— „Остапе! Друже! Чорт... кажи, це смерть?“—
— „Ta ні... з якої речі... може вб'ють, не знаю,
Поки ж що ні. Ігумен там на ню баньки дере...
Салдати не знайшли... Та все одно помре,—
Що день, то більше сохне та худає.
Сказала так:— „Коли живий десь є,
Знайди і передай, мовляв, оце від неї...“

Я ще скажи:— Отак, як шмат цей є,
Отак і серце розікраяне моє;
Передаю його, мовляв, з хустиною цією...“
Тобі...
Ну, й там іще якісь слова,—
Звичайно дівчина, така вже їхня доля...“—
• • • • • • • • • • • • • • • • • • •
Крутилися вогні,—
Десь попливли, як марево в жнива...
В Данила світ потьмарився,—зайшлася голова, —
Так защеміло серце гострим болем...

¹ Пропірка—чолка.

VII

Не спав всю ніч. Думки—як реп'яхи...
Ні одвіялася радости пужина¹—
Зостався біль глибокий і терпкий...
І вило серце на дурні зірки,
І борсалась душа, немов мала дитина.

Не витерпів. Старого разбудив:
— „Послухай, батьку мій, і побратиме в горі,—
Ти знаєш?.. Я піду „туди“...
І не легко нам бо вибратись з біди
І так ми просто ворога не зборем...“—

Крутив очима дід—ладу не добирал
В оцих словах непевних і нервових,
В думках юнацьких...

„Так... У нас нерівна гра,—
Не будем гаятись! Давно початъ пора б,
Пора... Що скажеш на це слово?“

— „Е... зажді мо ж, сину...“—

— „Ні! почати зразу!
Прогавим час—жалітимем! Такі думки мої:
Поки не заросли рубці від нагаїв,
Поки ще гнів клекоче і тяжка образа,—
Ми двоє сіл оцих піdnімемо сей день.
Без сіл оцих нічого бо не скоїм!

Так от:—Жбурнути іскру хочу і піdnять людей!
Тепер вони підуть,—nehай лиш хтось веде...
Не треба слів: не слів—тепера треба зброї,
Ти чуєш?—зброї!..

За Скелькою під ясеном старим,
казав ти, є десь батьківські рушниці
Закопані в землі... Це так? Ти говорив?
Це там, де небиль¹ вип'явся з гори?
Праворуч?—

— „Так... Насупроти криниці...“—
— „Гаразд, я йду Чекай. Готовий будь
Прийняти гасло, вдарити у довбиш
І піднести завчасно меч.
Ти ж не забудь...“

— „Зажди, Даниле. Може б хтонебудь
Теє?.. Не йди, хай другий,—або я пішов би...“—

— „Стривожився, старий? Навіщо це?..
Чого? Куди? Ти будеш тут—мене заміниш...
Єдиний вихід в нас—і вихід тільки цей.
А як що трапиться—то не візьмуть живцем,
І іскру я усе ж не марно кину...“—

— „Ну, що ж іди... Хай бог нам помога!“—
— „Прощай!“—

— „Ні-ні, так не кажи, не треба,—
Бо ми ж ще будем смерть свою щмагати!
Я певен, вірю! доки є снага,
Хай не звучить наш голос так погребно.
Ти ж вірив в щастя?..“—
— „Вірю і тепер
Гляди ж, про час і день я звістку дам негайно...
Ну, прощавай. Та ви не зайдетеся,—

---

¹ Небиль—дикий камінь (небитий).

Я підніму нарід увесь
ураз, як тільки зброю одкопаєм..."

Зняли шапки—христилися на схід:

— „**Нехай** же та й на добре піде наше діло...“

Й поцілувалися. Зідхнув підозро дід:

— „Іди, іди...“—

Пішов і зник Данило.

— Ой, не шуми, дібровонько, не шуми, —

Та й моєї голівоньки не жури!

Вдарим-вдарим, гей!..

І заплачуть воріженьки,

Заридає не по однім з козаченськів стара ненька...

Тільки по мені—як по бур'яні—

Я ні батько, а-ні ненька, ні сини...

Гей! і вдарим-вдарим! —

Буде крові і вогнів,

Нехай знають бурлаченськів-соколів!

Та ж і нехай знають—nehай пам'ятають,

Я чи міцно панське бидло

Ще шаблі тримає ..

Ге-еї!. ей!. ей...

Затихла пісня—канула в пітьмі

І шелест, як мороз, пробіг по хащах лісу.

Останній згук тріпнувся, занімів...

Дуби зступилися—рукаті і прямі,

І опустила чорна ніч завісу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

I

Забув про все, забув про білий світ,—
вже третій день сидів в селі Данило,
Сп'янілий щастям. Шана і привіт
Йому... й шуміло в голові,—
Ах, як його Мар'яна ця любила!

Любити може так тільки вона,
Тільки для неї можна все забути:
Себе і час... Впиватись і не бачить дна,
Забути міру цим крилатим дням
І на годину вічність обернути...

З села салдати вибули давно—
Давно пани в панів одгостювали,—
Йому ж усе байдуже, все одно:
Уже три дні коханням за одно
Впивається, як з келиха вином,
І на вогні її юнацьке серце палить.

II

І тільки на четвертий схаменувсь...
Стривожилась, задумалась Мар'яна.
Ну, як збороти їй тривогу 'дну?
Так наче хтось багнета повернув
У незагоєній недавній рані...
— „Данилку, любий! Що ж мені робить?

(А у самої чує серце лихо)
небуде, серце, більше так... любить.
Я мучаюсь, а ти... не жаль тобі.—
На кого кидаєш, та й на чию утіху!?.“—

— „Ну, годі! Я ж казав—одружимося ми,
Одружимось, нехай лише, по волі...
Ти ж знаєш...“—

— „Любий, славний мій,—
Тепера! Зараз! Чуєш?
Ой, та й буть мені самій...
Данилку, зараз! Чув? Або—
Або ніколи...“—

— „А де ж звінчаємось, дурненька? Хай після.
Будь певна, заспокойся. Ну ж бо, годі...
Поїдемо далеко звідціля
І не розлучить нас ніхто й ніщо! Не плач.
Мені давно пора. Я мушу. Йду сьогодні...“—

— „Так знай, Даниле: ще до ранньої зорі...
Ні-ні! прости мені, але... як тяжко, любий:
Не знаю ані я, ні ти, що буде в тій порі...
Ми повінчаймося у монастирі,
Ми повінчаємось! Хороший мій! До згуби
(Боюся я) чекання доведе.
Не відтягай! Тебе не зна владика...“—
Здрігнулась, побіліла, ось-ось-ось впаде—
І потом вкрилося чоло бліде
Так стало тужно, моторошно й бридко.
Дріжть душа...

... Вівсюжить на воді,
Там роздираючи на пір'я срібні крила,
Як птах в тенетах, бється молодик...
— „Про що ти думаєш?“—

— „А так“...

— „Скажи!“—

„Ні... милю...“
„Ні... А-а... Он як!..“— і ревнощі вп'ялися
Кігтями в серце:— „Як?! і я не знат по нині?
Прокляття! Так кажи ж! із ким? коли?“—
В лещата серце муки узяли—
Упала тінь тяжкого підозріння.

... — „Ні ні! Скажу! ти слухай, почекай...
Не те, не те! Та слухай, ради бога...“—
Злякалась, стисла хустку у руках
І зі сльозами розказала все про „нього“,—
Про чорну тінь лихого клобука,
Про заміри ігумена страшного...

Данило зскочив. Не пустила з рук
І гаряче в лиці зашепотіла:
— „Хороший мій, не буть, не буть тому.
Нехай же зробиться могилою йому
Весілля наше...
Я б цього хотіла.

Народ зійдесться. Скличем всіх людей,
Запросимо... Та ти це краще знаєш.
Усіх-усіх; і кожен з них піде,—
Нема сьогодні й жодного ніде,
Щоб не пішов. Данилку,
Нас перевінчають...“—

Задумався. Немов конем помчав.
Думки нові одна одну ловили...
І довго так над сказаним мовчав,—
Аж поки не заграв вогонь в очах:
То хитро склався плян простий і смілий:
— „Скажи, скажи,— а знає він мене?
Чи знає, що то я хлопами верховодив?
А чи не знає він і ще одне:
Що я зсукав петлю і марю тільки днем—
Тим днем, в який повішу, як колоду,

Його на ній??! Скажи!“—

— „Е, ні,

Не знає він; не сказано ні слова,

Ані півслова, навіть на вогні.

„Усі!“—мовляв. І ці слова одні

Усі потвердили, і жоден не обмовивсь:

Тебе бо люблять. Сам же цей клобук

Тоді тебе не бачив біля брами,—

Ти раптом зник...“

— „Ага, он як! Павук...“ —

Прошепотів Данило; сам проглинув звук

І розмахнув циганськими бровами.

Мовчав...

І враз—зловісно засміявсь,

Бліснув очима:—Так, моя хороша!

То ж і весілля буде, ластівко моя!

Такого ще не бачив я,

Не бачив й він—цей чорний хрестоноша.

Оце воно!

Оце то буде крюк...

Ми повінчаємося. Гаразд! А потім, знаєш?

Прийдем подякувати .. І подякуємо ми!

Другого дні такий буде ярмис,

Таке весілля,

Що на вік та раз один буває...

Мар'янко, серце, думко золота,—

Одружимось! Я тільки звістку нашим

Подам негайно. Зброю ще дістать...

Людей накличемо. Та—гей! і налетять—

З всії околиці прийдуть съорбати „кашу“,

Давно так бажану... В пекельному вогні

Музики гратимуть! А дзвони потанцюють

Такої, що не снилася й у сні.

Пройдуть дружки—лунатимуть пісні...

Ми гори ці заплакані, сумні

Тобі на придане

Ножем перелицюєм .."—

— „Ну ж, заспокойся ти.“—

— „Спокійний, серце, я.

Над цим я думав дні і темні ночі...
В роботі і у сні. І ось... Чи буде вп'ять
Такий момент? Ніколи і ніяк!
Та доки ж пнутиметься люд робочий?!

Звінчаємось. Другого дні: —свати,
Дружки і всі підемо до владики,
Бо він же пан і „пастир наш святий“,
Від бoga „батько“ (господи, прости),—
Підемо дякувати твар розгнуздану і дiku,
І... ми подякуєм! Не так, як то було,—
Тепер ні хрест, ні бог та й не ошпарить,
Не кишнуть рясою, не одженуть жезлом
І брами не зачинять, як на зло,
І не збіжать на мур патлаті „яничари“...
Ха-ха! Чорти...
Та—ех, і буде ж день—
Весілля наше, ластівко Мар'яно!..”—

І слухає вода, хлюпощиться, іде, —
Полоще місяць в ній чоло бліде—
Цілує ніч велику давню рану...

III

Отам вогню і віри в них було—
У цих міцних, жагучих поцілунках!
Там навіть частки тих, що десь завмерли лунко,
Та й стало б,
Щоб і мертвих підвело:
Аби почули, то відкрили б очі тлінні
Пройняті вірою у воскресіння.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

I

Розбіглась чутка та й у всі кінці:
— весілля!!.

— „Де?“

— „У сироти Мар'яни..“

— „Красуня Зарічанська кличе всіх..“ —

І покотилася луна по горах цих,

Раділи зарічани і скельчани.

Балакали великі і малі;

Ладнались, помагали яко мога.

Уже заздалегідь дружки пісень гули!

І не було ні одного в селі,

Щоб не вважав себе отут за корінного.

Було весіль багато. Та й усі

Вони, мов похорони, перевиті жалем.

Я це буде—аж геть за всі часи!

Давно вже так дзвеніли голоси,

Давно так молодят не виряжали...

II

Усім, усім якби поближче статъ

І всякий з них дорожку щастя стелить.

Обходила людей Мар'яна сирота,

Така хороша і така проста...

І дні тягучі та безбарвні, як шліхта,

Наповнилися радістю,

Неначе срібний келих.

III

І тільки монастир стояв собі й не знатав,
Що діється внизу там поруч з ступарями;
Обставивсь мурами... Там дзвін погонку гнав,
Мінялись вартові і з скреготом луна
Котилася—
То з рідка відхиляли браму.

Але пролізла чутка і туди,
Пролізла й в серце до Ієремії.
Даремне він без спочивку ходив,
Даремно скублив пальці в бороді—
Ударило, мов батогом по шиї...
— „О, що зробити?..“

IV

... — „Й зробимо отак...

Так згода?!“—

— „Згода! Та інак й не буде,—
Тепер, Даниле, ні один кріпак
Не зрадить вже і не схібне рука,—
Науку мали добру люди...“—

— „Гаразд. Глядіть!..“—

Ходив—людей єднав,
Скликав до себе та й усіх Данило.
Горілки—море буде, меду і вина...
Гуляй, душа!
Уп'ється не одна,—
Ябим лишень чіпи одбили.
Село, неначе вулик той, гуло:
Своїй дочці там придане рядили.—
Хто чим зумів і що в кого було...
І з вуст в уста селом ішло:

**Весілля—за два дні—
в неділю!..—**

v

Ігумен теж рядив свої думки
У чорну тогу:—Як?! Комусь віддати?!.
Одному із сопливих хлопаків?!
Її??!

Віддати, випустить з руки...
Так хто ж я є—Владика чи мужик пархатий?
Н-не буть цьому!!!—
Схопився, ніби крук,
І брязнув костур, аж гикнули шиби:
— „Із неї я сім шкур здеру,
А не віддам, не випущу із рук,
Хоча би світ піднявсь увесь на дibi!..”—

Над Ворсколою котилися пісні:
Ішла голубка прибрана у квіти...
Слідом—дружки веселі, голосні...
Й котилися над Ворсколою пісні,
Губилися в лісах барвінком перевиті:

— „Ой, ти, душенько—
Наша Мар'янко!
Колесом сонечко угору йде,
А вже наша Мар'янка додому йде...
Одчиняйтесь, ворітця,
Одсувайтесь, віконця,—
Йде наша Мар'янка з-за сонця,
Задля Данилка молодця
Із-за сонця
Йде-е!!“. 1
Та ще і—„ух-х!!.“—Дж ген через село.
Такий уже оцей нарід живучий,—

Зовсім облуплено, одрізано крило,
за він таки вигукує на зло,
Склада пісні, виспівує...
І тільки десь чоло
Нахмурив грізно, терпеливий і робучий.

Гримлять пісні і котиться луна,
І слухають обдерти темні хати,
Як б'ється в тих піснях душа крилати,
Як вигуки надію дзвеняять:

— „Ой, ти, душенько,
Наша Мар'янко!..
Де наша Мар'янка ходила—
Зеленая рута посходила
Зеленая рутонька посходила.

Та й вийшло сонце з золотим вінком,—
А вже весна красна за нашим вікном—
Ой, ідіть, люди, та й собирайтесь—

На щастя, на здоровля
Гуляйте...”—

Д там на вежі—на крутій горі—
Стояв і супився, дививсь з вікна ігумен,
Як десь вінок гойдався, майорів,
Вклонявся низько...

Поглядав згори,
Ловив з злобою переливні луни.
...Он-он...

Іде вклоняється усім
В'юнка і радісна, як сонце, наречена.
Гойдається вінок під танок голосів.
Всміхається у всій своїй красі,
Веде подружок. Одкида рамена:—
Усім-усім вклоняється до ніг.
Ось—повернулася сюди, ясним чолом майнула...

І холодок по серцю перебіг,—
Біленькі пелюстки, неначе сніг,
Сльозою капнули у серце та й не чуле.
Похмурився. Бровами тріпонув—
(То ж яструб крилами до білої голубки!)—
Здригнуло серце...
Тільки мить одну,
І враз примружив очі, щелепи стиснув,
Так наче голку десь вхопили зуби цупко.

VII

І ось прийшов жаданий мент для всіх:
Пішли на вінчання до Скельки молодята.
Ще зранку в церкву квіти однесли...
Весь день у хатах балачки пливли,
Як завтра будуть,—

Гей, будуть гуляти!
Рожевий вечір зорю протрубив...
Сховалось сонце там — за кряж крутий зелений,--
Востаннє глянуло, як простір голубів,
Як понад церквою крутились голуби,—
Останню усмішку послало нареченій.

У сизу тінь та й рушили дружки,
Пішли свати і свашки, і бояри,—
Пішли розквітчані, веселі, гомінкі,—
Туди, де ще хрести, немов зірки,
Блищають у темряві, туди, де чорні хмари,
Неначе кораблі, пливуть, на мідний клич дзвін-
кий...

В Мар'яни серце
Падає на низ
І нерозгадана печаль чоло обсіла;
Думки чомусь безрадісні, сумні—
Із болем тиснулись до любого вони,
А він такий рішучий, юний, смілий.

Чого так тяжко їй, чого так серце просить,
навіщо тихо так подружка десь голосить:—

... — „Ой, ходила Мар'яночка по городу,
Та й гонила селезенька і на воду:—
Пливи, пливи, селезеньку, тихо по воді,—
Прибудь, прибудь, моя ненько,
Тепера к мені...—

— „Ой, рада б я, моя доню, прибути к тобі—
Насипано сиру землю на руки мені.
Склепилися карі очі на всі ночі,—
Не дам же я, донько моя.
Та й помочі...“—

Я завтра, завтра знов над караваєм
Заплачуть подруги, заплачуть заспівають:—

— „Ой, прощай, прощай, ти, Мар'янко,
Сестра наша,—
Ми не твої подруженьки—ти не наша.
Прощай, прощай, Мар'яночко,—ми вже ідемо,—
Я ми твоє гуляннячко собі беремо...“—

Зідхнула...

— „Серце, що тобі болить?“—
— „Нічого, так, чогось мені... Дурниця,
Заслухалась, як дзвін цей жебонить.“—
— „Тобі шкода, що завтра, що в огні?..“
— „О, ні! І сто раз ні!“—
І спалахнули гнівом лиця.

Я непокірна думка, як комар;—

— „Боюсь, що нас проглине оце чорне, дике...“—
— „Зажди.

Я може ще подавиться паскудна твар.

Ти заспокойсь...“—

І рябомизий воротар

Ух пропустив усіх за наказом владики.
У вічі світло вдарило ясне
І ланцюги перекликались з дзвононарями...
А серце бідне, мов одірване, одне
Тривожно билось,
Тіпалось дурне,
Як зачинили міцно десь за ними браму.

VIII

А в таборі—
І знов горять вогні,
Чатує варта, кожен шелест ловить—
Найменший шелест. О, іде!.. Але і знову ні,—
То тільки вепрі бігають дурні,
То тільки десь регочуть хижі сови.
Нудяться люди... Завжди на чеку—
(Бо й нероздягнені)—роями і по-трое
Куняють над вогнем та в тишину липку
Вслухаються...
Уже четвертий день вони щохвилі на чеку,
І в сотий раз перевіряють зброю.
А отаман—неначе в воду впав,
Видать, він діло там, хіба ж таке, затіяв!
І кожну хвилю ждуть—ось-ось... І наче б то на зло
Стонадцять хвиль останніх вже було,
А звідти ні людей, а-ні курить, ні віє.

IX

У церкві бліск, квітки й тим'ям
І за свічками морок чорний та великий,
І дух такий... нема йому ім'я.
Стіною іноки наоколо стоять,
Зімкнулись—слухають, як плахти шелестять...
Вінчати мусить сам отець Владика.

I він вінчав...

залишив свій орлець,
Зійшов із „місця горного“, надів червоні ризи;
Здалека глянув і здрігнув увесь:—
Бліда стойть, біліша за вінець,
Дріжать повіки й брови чорно-сизі:
Така хороша...
Стала на рушник,
А поруч хлоп з циганськими очима.
Обоє знепокоєні вони:—
Юнак стойть, неначе на вогні,

А в неї очі впали на килими...

I заходивсь...

Непевно йшов обряд,—
Давно заучений, заплутався він нині;
Не так якось світильники горять...
Чого ченці так стали близько вряд?..
Дратує нерви дим дурний кадильний...
I хмурився—аж блимали свічки.
В Мар'яни вона ходором ходила—
Так серце тіпалось! А ззаду них дружки
Дивились пильно разом на свічки
I вгадували: радість? чи могила?
I стежили. Де швидше догорить
Ябо погасне—той помре скоріше...
Ігумен так зловісно бубонить.
В Мар'яни свічка слізми капотить—
Стікає швидко-швидко,

Вже „на ладан дише...“

Неначе птах, владика припада
Й—не знати—чи вінча, чи розлучає.
I труситься Данило:
— „От би дать!
От дати б, щоб і зуби й борода
Ta на тріски!..“—
Ta тільки хустку бгає.

А він пронизує, а він вінчає,
він на горлицю з-під лоба поглядає...

I бігла тінь від помаху руки,
I товпились стіною іноки кудлаті—
I слинили. А в нього біль терпкий:
— „Ах, нашо так багато клобуків?!
Навіщо зараз тут людей отак багато?!”

Пливли дружки... бояри і вінці,
I свашки обдаровані дівочою рукою,
I хрест в тремтливій жилавій руці...
Крутилось все, мінялося в лиці,
Крутилася душа йому навколо аналою.
А над усім—та й тінь її повік,
А над усім—дугою чорні брови.
Зиркнула раз—і погляд той опік;
Але то—раз, і більш уже й повік,
I до кінця не повториться знову...

.. Торкнувсь руки—
I серце пронизав
Огонь шалений, ось-ось-ось запалить;
В очах мутилося—не зневаже, що й казав,
Коли єпітрахіллю рученьку в'язав,
Як надіяв та й персня їй на палець.
I вдарив хор:—
— „Ісаія, ликуй!!.”—

Одна свіча глипнула, покуріла...
I шепіт перебіг:— „Дивись! яка? яку?
Кому ж то так судилося на віку?...
Ох, боже мій, у нього, у Данила!..”

Розтанув дим... Ігумен, як кажан,
В півтемряві—таємний і крилатий--
Благословив і... щастя побажав,
Кінчилося.

На іщаств проважав—
бліснув очима (ой, то бліск ножа!)
І засміявсь нечутно в брови волохаті.
Пішли...

X

Кінчилося, упала з плеч гора.
Мар'яна радісно всміхається, голубить
Кохану руку...
— „Ах, яка вона бліда
Була тоді—у церкві!“—і Данило пригадав,
Як цілував над аналоєм в неї мертві губи.
І упадав тепера й шепотів...
Навколо ліс,
Десь попереду люди,—
Їх мова крутиться, як повесні вода:—
— „Те, що було,—пропало без сліда,
Що ж завтра буде—те напевне буде“—
І голосно луною ліс віддав:—
— „Так, буде! І напевне буде!..“—

XI

Хватились люди біля ступарів:
— „Ta де ж вони?!“
— „Заждем. Глядіть бо, десь пристали“
— „Отак, голуб'ята! не стерплять до пори...“—
посміхаються свашки старі:
— „Ще націлюються, абим не поспухали“
Рожеві губи...

Ну, пішли помалу“.—
... Прийшли дружки й бояри у село.
Прийшли здоровити здалеку хуторяни...
Та не прийшли зовсім Данило і Мар'яна,—
Так наче десь дороги розвело.

XII

Як в воду канули. Десь щезли і нема.
Я сюди, туди – ні слуху, а-ні духу:
Запорошила темінь, як зима,
Стежки й дороги, тільки муть сама.
Тривога... Розпач... Вигадок туман
Ta підозріння роз'їдають вуха.

А хтось шептав... I раптом:
— „Утекли!!!“—
Шалена чутка, мов конем, у всі кінці майнула:
— „На чужину втекли! „На чужину втекли!“..—
Тіпнулися серця і стріхи загули—
Образились:—Отак їх провели!
Отак віддячили, отак же їх узули!..
Це вдруге він. Облесливий шахрай!
А ми... А ми, як бога, виглядали,—
З весілля тішились: по шелягу з двора
Рядили... злазались...
За це ж він нас україй...
Я-ехх!..—
Ой, не дружки ділили каравай,—
Пили горілку та й не дожидали.
Не так, як думалось,
Не так, як малося їм.
Пішло весілля та й до щенту плавом.
Не так заводили, співали не тій...
Скрадало сонце промені свої,—
Там шум невиразний в околиці стоїть:
По молодятам крик—
— не молодятам слава.

XIII

Зривали квіти, кидали у пил,
Хустки подерли—дружки і бояри;
Названий батько плакав і кипів;

Повісили постіль, як прапор, на стовпі—
за те, що в дурнях всі,
Що гості, як татари!

Дхтось шептав... й котилася луна,
І пряла злість над селами прядиво;
Котились відголоски на ланах,
Я з кряжу на село дивилася сосна:
— „Чого так корчиться? чого шумить?
Регоче, чи кона?
Ага, так-так:—весілля,
Над усі!
На диво“.

XIV

— „На чужину втекли!!!“—
— „Данило зрадив!.. Гей!!!“—
Як бомба впала чутка та й у табор.
Заметушивсь мурашник:
— „Отаман утік!..
— „Рятуйте шкуру!.. По талери золоті
Подавсь!.. Усіх—на розкоші, на бабу,
Як циган, прохаляндрив, проміняв!!.“
— „Утік!!“.
— „Ганьба!!“.
— „Брехня!“
— „Позорище!!!“—
— Що ж діять?
Що діяти, братове?! Що прийняти?..—
Забився чорний розпач на вогнях,
Заборсалась у хащах і втекла надія,
У темінь канула...
На стан, як ворон сів,—
Упав розлад гнітючий і жахливий.
Ніхто не вірив більше в смілі голоси;
Втікла відвага з Гонтівських лісів

I залила ніч вогнища, як моторошна злива.

Даремне бадьоривсь старий Гармаш,
Хотів не вірити, збивав на лад громаду,
Але й в самого—ані слів, ні віри в них нема.
Погас вогонь—зосталась біль сама...
Позбулись ватажка—позбулась справа ладу.

XV

Один по одному тікали хто куди.
Вчорашній стан — немов вода розмила.
І тільки дід похнюплений сидів,
Розбитий горем:—О, прийди, прийди!
Не пізно ще,
Куди ж ти втік, Даниле?..—
В печері порожньо... Не так багато днів—

Отут удвох, огнем ущерть налиті,
Вони сиділи. В і н, як трут, горів
І його підбурював...
Та ж, як він говорив!..

Надворі чичмаря—надворі біль старий.
Розсипалось дощем бездонне сито.

Мовчали хащі.
Десь орел тікав—
Обмоклі крила розкидав, як ноги...
На табориші попіл чорним став;
Блукав дідусь—головешки перевертав
Ногою і ніяк
Не міг збегнути цього всього.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

I

У кел'ї сутінки, у кел'ї тишина:
заповнили її розп'яття і лямпадка...
Мар'яна змучена... зачинена... одна...
На лицях бліки—лиця, як стіна—
По бліках слізи. А повіки, у припадку
Відчаю тихого, опали неживі;
Стрільчасті вій злиплися, здрігають
На кожен шелест. Профіль на стіні
Не рушиться. Стомився. Вже й не корчиться в огні
Страшної муки.
Тишина...

І тільки пацюки одні
Шкребуться десь—останній нерв перегризають.

Стоїть навколошки—руками до Христа;
Лямпадка безнадійно язиком колише;
Упала важко хвилями коса
На ніжні перса...
— О, краса!
Катована і мучена,
І ще могутніша від того, ще сильніша.
В огні очищена і вимита, як цвіт, .
В потоках сліз, незломна, непокірна:
— „Доки ще б'ється дух, доки ще в очах світ—
Не візьмуть ані мертві, ні, живі,
Не обпллюють любов безмірну!“—
Молилася...
А Христос—завішений—мовчить.

Лямпадка безнадійно язиком колише.
Л просила порятунку— „він“ мовчить,
Просила смерти— теж мовчить,—
Поник чолом, не дивиться, не дише.
А келіх муки невблаганно жде:
— „Допий до дна! допий-допий, рабине!“—
Вже видно край... Й не дінешся ніде.
І все таки— не гасне іскра десь,
І все таки
Хотілось вірити у зустріч, у спасіння...

II

Гикнув замок. По дверях зашкреблось...
Здрігнулась, — у десятий раз ввійшов, як тінь,
владика,
І у десятий раз схопилась жертва знов,
Немов гадюкою ужалена в чоло,
Забилася в куток без слова і без крику;
І тільки очі— дикі і страшні—
Горять так моторошно, дивно пломеніють,
Кричать нелюдським криком в тишині.
І галасує тиша:
— Ні!..—
Магічне „ні!..“
І б'ється серце в нього, аж рука і терпне, і німіє,
І рве єдваб, і жмакає поділ
В коштовній рясі— корчиться і мліє
У спазмах дикої любовної жаги.
А в неї коси впали до ноги,
А в неї груди випнулись і млюсно рожевіють,
Виглядають з подертого вбрання...
Лежить фата. Не „ним“— не нареченим—
Здійнята з цеї горлиці вона.
Як змовник, сутінки на вухо жебоняТЬ:
— „Одна... Вона ніким незнана ще... Вона— одна...
І ти— один, спіши...“—

І стукотить скажено

**По ребрах серце і рокоче кров,
І лускають в напруженні всі жили і сустави.
Підморгує лямпадка, аж святий покров
Лукаво жмуриться: на ньому перша кров,—
Оголює він тіло соромливо і лукаво...**

Ступнув—
І скрикнула, у душу зір вп'яла,
Прилипла голими грудима до ікони...
Ступнув—
І галас тишина зняла:
— „Не руш! Не руш!—то смерть твоя прийшла,
Не руш! Не смій!..“—
Я в неї зір, як лезо кинджала,
І надулись з рішучості гульки на скронях.

відсахнувсь відштовхнутий вогнем —
Бідштовхнутий бездонними очима.
— .... Чого?.. чого цураєшся мене,
Дівча дурне?.. Послухай бо мене,
Хіба прийшов з бажаннями лихими?
До ніг твоїх усе я покладу:
Що хочеш, витворю, що скажеш, те і буде,—
Усе-усе... за хвилю за одну.
Я ні—покаєшся, бо я... таке утну!
Послухай ліпше, будь покірна... це ж не трудно“.—
Я-ні-телень! І шепоту луна
Умерла злякано, а дівчина аж синя
Від жаху й сорому. Але мовчить вона—
Я-ні-телень,—і чуть, як тишина
Секунди лічить—складує в хвилини...
— „Кого чекаєш ти?
Ага, коханого! Нема, нема,—
Він зріксъ тебе, одбіг, немов Петро од бога,
Ха-ха! І я пустив його. Подумай же сама
Кого любила ти, хто звів тебе з ума,—
Паскудний хлоп!
Та ще й поклявсь не бачити й порога

Од брами нашої—подався звідси геть,—
(мізерна твар)—подався на чужину
Шукати другу. Він там заживе...
Не жди—не жди, ти викинь цю тварину
Із свого серця. Ну ж, розумна будь...“—
Так твердо сказано, але не йняла віри:
Пустив? пустив? Данилечку, прибудь!—
закусила з радости губу,—

I

Тепера він прийде. О, він тепера вирве!..
Помітив радість кат і враз зареготовав:
— „Ха-ха!..

Так знай же ти всю правду в цюю ж мить —
Не дастъ збрехати ось ікона ця святая:
Твого коханого—злочинця, „негодяя“—
Я наказав ще вчора...
Задушить!“—

Поблідла. Кров одхлинула з
лиця.

Схопилася за серце. Підточились ноги.
Заплуталась душа на манівцях...
І враз зі стогоном упала на підлогу.
Ридала. Билася об плити голова ..
Я він стояв, дивився, хмурив чоло
І тішився:
Я-яй, яка жива,
Яка в'юнка, гнучка красуня! Чорта з два
Другу знайдеш...—
І знов страшна жадоба налива
Його істоту
Враз—на ноги голі
Упав, припав устами...

Як обшпарена вогнем

Схопилася дівчина. Рвонулась до ікони:
— „Не руш!!! Не руш!..“ (то очі, як ножі)—
Шарпнулись руки, так немов чужі,
Ікону здерли

94 I вшкварили з розгону...

Відскочив звір. Владика скам'янів.
Ба дівчина, мов мертвa, поточилась
І заридала:—Ой, який же гріх на ній!—
І розіп'яли серце на стіні
Останні сльози і остання сила...

— „Умгу... Отак?.. Так ти ще й он яка!..
Так знай же:—я приборкаю та вже ж і загнуздаю!
Подумай ще, я буду ще чекатъ—
Останній день... А будеш знов брикатъ—
Тоді уже не вмолиш, не вблагаєш.
Не схочеш волею, так силою візьму,—
Моєю будеш. Так тобі і на віку судилось.
Подумай...
За покору я тебе візьму
Й озолочу, як королеву, з бруду підійму.
Подумай ти. Тебе, тебе саму
На увесь світ люблю. Якби ти полюбила
Мене хоч краплю,—в щасті б вік жила—
Не каялись би, бидлом не була б...
Подумай!“—

І пішов...

Замкнув...

Пішов...

Кімната, як могила.

III

З сльозами образ тихо підняла,
Повісила і впала на коліна:
Пошарпана молилася і кляла,
Кляла й молилася—(вік пережила)...

Аж поки й втома очі не склепила.
І снилось їй, що музика гуде,—
Весілля клекотить та й над усеньким краєм...
І снилось їй, що милий десь іде—
Козацьке військо та ж сюди веде.

Побились дзвони—
там корогви мають...
І прокидалася. І вірила у сон:
У темну ніч з надією дивилась.
— „Він прийде, прийде, та ж і не один!“—
І бачила—під ним басує кінь...
І чуло серце—поспішає він...
Прийди, прийди,
Хороший... миць...

IV

Рука в кулак затиснута, німа,
Зімкнулись щелепи і подубіли ноги.
В льоху зима,
В льоху страшна зима...
Сидить Данило—і надій нема,
І смерть не йде, і порятунку ніякого.

В льоху зима і темінь, як в раю.
Десь дні ідуть, зміняють ранки ночі,
А тут не то що доленьку свою,
А й пальця не розгледиш. Ящірки снують
І, тьмою видавлені, заростають очі...
Згубилась міра обсягу й часу,
Зітерлась грань між снами і сидінням,—
Не знав, яку яка зміняє мить,
Не знав—годину, день, чи цілий вік сидить,
Чи вік, чи добу, чи одну годину.
Безмежний час!—Такий, як чорнота,
Як біль в кістках і, як жало у серці;
Короткий час—як куца темнота,
Як втома ця байдужа і проста,
Як літ думок у безнадійнім герці...

Як сталося це? Не зна і досі він.
Схопили, вдарили... І канув у безодню.
96 Відтоді лазить він у темряві німій,

Відтоді хаос, шум у голові.
Залізна міць розтанула, як віск,
І розгубив—де „завтра“, де „сьогодні“.

▼

І знов пішов,
Але спіткнувсь і впав;
Помацав, поторкав... і радість забуяла:
— Знайшов!
Жупан! Його жупан... —
І так зрадів—хоч на хвилину пан:
У жупані і люлька, і кресало.

За мурами змінився день на ніч—
А тут ця ніч безмежна і єдина.
Ні звука тут—а там заплакав сич,
Він тут один—а там усі-усі,
Хвилини це—а там вони години...

А як затих від диму в шлунку крик,
Він знову викресав, роздмухав трут щосили,—
Пішов. Оглядував.

Ось диби... Ось кістяк старий...
Стіна, стіна... А ось... То східці догори!

Подерсь по їх. Скорій, скорій!
Кістки тріщали аж в очах мтилось
Й огненні кола плавали...

Добравсь!
Обмацав—двері, мертві, нерухомі,—
То непробійні двері, як гора.

Штовхав.
А далі ввесь припав, дослухувавсь.

І враз...

... Десь ледве чутно пролунали дзвони.
Десь за могилою. І наче хто ножем
Пірнув у серце:—Як зловісно дзвоняты!

І показавсь той дзвін лихим-лихим.
І погребний дзвін. Над ким то він, над ким?!
Над ним то дзвін, страшний і похоронний...

VI

Надворі темінь. Темінь, як стіна,
І дзвін невидний ніч у саме серце ранив.
І навіть не розходиться луна...
Хоч би ж хто знов,
Хоч би ж хтонебудь знов,
Що то ігумен
задушив Мар'яну!..

Гикнув замок (пройшла уже доба)
І зник владика у низеньких дверях.
І раптом крик нелюдський розірвав.

Пожмакав тишину, немов шматок паперу.
Напав у ліжку. Вмить роздер вбрання.
(Мар'яна вдягнена лежала мертві сонна;
Лямпадки світ її охороняв—
Мигав самотній язичок огня
І ворожив над фольгою ікони
І раптом гвалт). Накинувсь, розіп'яв.
Рвонулася, пручалася, як риба,
В лабетах стиснута: (неначе п'явка вп'явсь).
— „Ряту-уйте!!! Матінко! О, матінко моя!
Ряту-уйте!.. Пробі!!!“—

Аж дзвеніли шиби.

І вирвалась. Обірвана у щент—
Тікатъ.
Піймав і об підлогу вдарив,
І знов розп'яв,—
Аж зойкнув біль поламаних рамен...
Подолана, безсила, у останній мент,—
Щосили

Плюнула в мерзотну харю...
оскаженів. Потьмарилось в запльованих очах.
Рвонув
І горло надавив коліном...

Забився в вікна крильми чорний птах...
Заплуталась коса в руках...
І випростався вогник у лямпаді клином.

VII

Затихли крохи в паші катакомб,—
Прошелестіли луни потойбічним криком.
І залишився коридор, немов порожній гроб,—
Там береже Христос німий замкнутий ромб...
Служить заутренню пішов страшний владика.

У чорну темінь—темінь, як стіна—
Ударив дзвін невидимий—у серце ніч поранив.
Дрижить і не розходитьсь луна...
Хоч би ж хто знов!
Хоч би хтонебудь знов,
Що то ігумен задушив Мар'яну..

VIII

Клобук спада до пояса хвостом.
Ігумен сам у вівтарі—на місці горнім;
Орлець поклав під ноги, підоперсь жезлом.
І жебонить на пам'ять часослов
Послушник сонний...
І капа голос без життя, без слов,
Як краплі олива, убійчо, монотонно...

І диха морок на іконостас,
Боїться чорною рухнути бородою.
З ікони в храм

зійшло мале дівча,

Малими ніжками пішло... пішо стрічать
її
Через врата на прошу час
Так безконечно шелестить нечутною ходою.

І луска жезл під тягарем тупим,
Застигли важко очі на малім дівчаті
І тріпотить брова...

IX

... Данило відступив,
Гойднув всім тілом, руки розчепив
І вдаривсь в двері!
Та стоять на чаті,
Не рушаться вони кремезні і товсті.
І знову бивсь щосили. Та ніде ні звуку
І тільки десь—погребний дзвін гуде,—
По нім той дзвін! Нікого а ніде
Лиш темрява слизька до болю тисне руки.
Упав знесилений. Умерла назавжди
Остання віра в будь-яке спасіння.
Погас вогонь...

Юнак сидить
І слуха темний, як біжать кудись—
У вічність капають години і хвилини.

РОЗДІЛ СЬОМІЙ

I

Опівдні над селом ударив грім:
— „Знайшли Мар'яну!!!“—
Втоплену... опухлу...
Покусану...
Під замчищем старим
Вода принесла і поклала при горі
На постіль—на лепіх потрухлий.
Голісінька. У шрамах і синцях.
Коса під серцем, ніби гадина зелена.
П'явки клубком вмостилися в очах,
Пук баговіння та й замість вінця...
— „Вона, вона!
Прекрасна наречена...“

Набігли люди з лугу і села...
На шиї мотузок, на мотузку каміння,—
Звідкіль вона? З яких країв пливла?..
— „О, матінко, Мар'яночка прийшла!“—
Вернулася—кінчатъ весілля...
Ударились подруженьки старі.
Заплакали, побігли луни яром.
Розгублені (багато їх стоять)
Усі-усі, хто проклиновав її—
Мар'янчині „батьки“ і свашки, і бояри.
Закутали. В Слобідку привезли.
І, так неначе сурма прогреміла—
Розбіглась звістка по смутній землі,
І бігли люди,—кидали волів,

Худобу, стріхи, спочивок і діло,—
збігалися...

Набились на майдан
І товпились. Дивились і кричали.
Прокльони сипались. Кому? Сами вони
Не знали, хто зробив такий страшний,
Ганебний вчинок. Бились зарічани
Руками в полі:—Покарати!..

— „Кого?“—
— „Його!“—все змовкло. Раптом розітнулось:—
— „Данила! Це його, його
Паскудне діло. Більш ніхто цього
Не зміг би...“—
— „Що? Брехня! ви чули?!
Гей, хто сказав?—візьми своє назад!
А хто побожиться, що сам він та не там же,
Де і оця нещасна? Підождім, і час покаже,
Побійся бога, хто це там сказав?!.“—
Загомоніли:—Вірно... як... Авеж, мовчи,
Не каламуть душі. Хто винен, розбере урядник...—
— „Який урядник? Геть під три чорти!
Ми мусим, мусим злодія знайти
І розтрощить! Розчавити!“—

Збурилася громада:

— „Так-так... Розчавити!! Суд буде тільки наш.
— „Хто б він не був, хоч хай він пристав буде...“
А в серце дряпається розпач, як кума,
А шиї крутяться і гнуться від ярма...

— „Пустіть, пустіть!.. Гармаш... Гармаш...“—
Зашепотіли враз, здригнули й розступились мовчки
люди.

Пройшов Гармаш,
Захеканий, блідий—
Простяг свою кремезну постать, ніби п'яній.
Як з неба впав—біgom прибіг сюди.
Спинивсь... Закам'янів...

I похиливсь. Скотилася слюза;
І старече чоло зморшки враз обсіли...
Упала шапка — він ІІ не взяв,
Поволі повернувсь,
Нічого не сказав
І почвалав із натовпу задуманий похилий.
А слідом шепотіли:
— „Ой, яка ж важка слюза
у Гармаша
По бороді скотилася!“ —

II

А монастир одразу посмирнів.—
Дививсь униз і дослухався пильно:
— „Чого, чого зібрались там вони?!.“ —

В понурій келії горять вогні,
Скрипить перо в крові чорнильній:
— „Пиши:
— Прибудьте, пане уночі!
Негайно, чуєте? Злочинець єсть страшений,
Що по-звірячому... Зажди, не так, пиши:
Він утопив, зарізав, задушив,
Закатував, замучив наречену!
Та поспішайте, пане становий!
Він над усе ще і бунтар великий.
На нього вся околиця шумить—
Сидить в льоху...
Чекаємо... Приїдьте ви...“

Отак писав пан ризничий кривий,
А диктував (всміхаючись) владика:—
— „Ще допиши: Сьогодні ж заберіть!
Спішіть! Цього не слід прогавитъ...“
І жмурився, приємно ніс чесав.
Ризничий дописав,
Владика підписавсь
І сургучем тавро поставив:

„Гінця!! Негайно!..”—Ризничий подавсь.

А сам в вікно дививсь, як ген в селі
Мотались люди, сновигали під дворами—
Кудись збирались і когось несли.
Зійшлися зморшки в нього на чолі.
Та миттю й розлетілись, розплівлись:
Внизу—
Як вітер, вискочив гонець із брами
І браво поскакав...

III

... Спустилась ніч.
Тривожна тишина... Чекання
І тягучий морок...

IV

І клацнуло...
Данило задрижав,—
Ось смерть прийшла! Завили тихо шпуги:
Відкрилися двері... знов закрились..
Жах...
Бліснув вогонь та й полиском ножа
Стоять ченці, як два страшних ожуги¹,
З рушницями. А чорні клобуки,
Надіті наперед—на лиця пеленою
І скиряться між розпірками язики з зубів...
А ззаду нього руки простягли диби
І череп вищірився пащею гнилою.
Тікатъ... тікатъ...

І потягли — „Чого, як пень, лежиш?
Ну ж рухайся! Та швидше!.. Час біжить...
Ходім!..“
І вивели, забрязкали замками.

— „Даниле, швидше!“ —
— „Хто?! Це ти?.. Остап!..“ —
— „Цссс, чорт! біжім... мовчи та поспішай
щосили...“ —

Забилось в грудях серце, ніби птах:

— „Воскрес!?! Брати мої...“ —
— „Біжім, чого ж ти став,
Біжім...“ —

І подались у темряву, в будівлях загубились.

Спирало груди. Дерлись через мур.

А далі кинулись на чорний двір чернечий.

Убили конюха. Трьох коней зайняли.

Враз окульбачили і вихорем пішли,—

Чкурунули в ніч.

Тепер їм не перечить!

Тепер на волі.

До коня припав

І свист ловив та й повними грудима,—

Це він з могили, це ж він із стовпа—

Із шибениці!

До коня припав,

Приріс...

То смерть десь пронеслася мимо.

Черкали віти... Стишивсь тупіт ніг:

— „Дідусю, батьку мій! І ти, Остапе... Любі!

Та як же це?!.. Я ж вмер!“ —

— „Еге ж, виходить, ні.

Виходить, що прийдеться ще мені

Ударити на збір. Чи так кажу? А ну ж бо,

Як воно й справдяться таки твої слова.

Ми ще живі, живі! мій сину,—отамане!

Як сталося це?!

Гінця я перейняв,

Дж під Лутищами догнав—спинив коня
і прочитать пакет примусив ятаганом.
Він розказав—усе, і що, і де...
В пакеті Їхала твоя душа до станового.
Він досі десь з салдатами іде—
Той чорт московський —бо ж сьогодні вдень...
Іще...—
Та й прикусив, і не сказав нічого.
Погнав коня. Данило спохвативсь,
Яж скрикнув:—Діду! Де вона?!. А де Мар'яна?
Скажи!..—
— „Спішім“.—
— „Вона жива?“—
— „Не гаймось!
Побачишся... А, господи прости,
Мій чорт спіткається, здохлятина. Гляди:
Звертає з півночі,—спішім, бо буде клопіт.
Прогавимо й не вискочим з біди.
Не відставай, за мною! Гей, мерщій сюди,
Гайда!“—
І в темряві завмер шалений тупіт...

Село проскочили. Спинився дід:—Ось тут.
Вона чекає... Поспішай, поки не зовсім пізно,
Бо не втічем...—
Когось у хатці ждуть—
Мигає вогник і цвіти цвітуть...
— „Ex, сила ти моя і міць залізна!“
Сплигнув Данило, за поріг влетів...
Та й зупинився:
... Під іконою ще й у кутку свяченім,
В намітці білій, в персні золотім,
З свічою у руках—так ніби на хресті—
Лежить розіп'ята на квітах наречена...
І поточився, тяжко застогнав.
Сидять дружки, як привиди, навколо,
Мигає свічка—і ворушиться „вона“:—
Побачила... шепоче... кличе... а смутна-смутна...

Десь віддало у мізку гострим болем,
І сам, як привид, руки простягнув,
Ступив до неї й чуб піднявся дуба:
Така покусана, опухла, чорна, у синцях,
А очі незакриті дивляться з лиця
У саму душу і... шепочуть губи.
Уп'явсь очима. До грудей припав...
І відсахнувся:
Труп зідхнув глибоко,
Пробурмотів... Він щось сказав...
А по щоці скотилася слюза
З куточка вій—із неживого ока,
Бліснула променем і капнула униз,—
На руку впала... Й скрикнув так шалено!
І вилетів, і скочив на коня,—
Погнав у ніч...

За ним Остап Лазня,
А слідом дід—припав на коні креном.
І тільки свист, і тільки храп коня
Та лячно копита дзвенять.
Десь розбігаються—дають дорогу клени...

V

І подались вони в старий порожній стан,
До Гонтівських лісів кріз хащі, кріз туман.
Стогнав юнак і гнав коня свого,
Він душу десь та й проміняв другому...
Де було серце—там нема його,—
Один вогонь, такий страшний вогонь,
Аж серце
Спопеліло в ньому.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

**Та гей і вдарились вельможні в переляк
і захристилися ще й обома руками:
Проти усіх—проти богів, проти царя
Піднявся з свистом келеп бунтаря...
В околиці маєтки скрізь горять—**

Чинить розправу Чорний з козаками.
Навколо ні проїхать, ні пройти.
Зреклисъ раби своего старого ладу.
Не те, не те, что тут було колись,—
Ані хрестись,
    Ані молись,—
Нікому ні прошення, ні пощади ..

II

Зреклисъ податків. Панщину й „оброк“
І послух—кинули, занози повиймали
Та й повернули ті занози на добро:
(Не вішував цього ані один „пророк“)
Занози ті—ножами стали...

III

Під стягом чорним котиться луна...
Біжать, злітаються залізнякові діти—
Старі й малі, неначе сарана,
І сунуть хмарою по висохлих ланах

Обскубані, голодні і роздіті...
Єдиний програм в сірих цих рабів:
За біль, за злидні та й за сірі хати—
Паскудній долі черепа розбити,
В калюжах крові ворога втопить
І проклятий вертеп до щенту зруйнувати!
І час настав...

IV

... Ще зранку тишина
Над банями нависла, як погроза,
А в південь завагітніла вона
І пролетіла чайка, як дурна,
По морю мертвого, тупого передгроззя.
Мовчали дзвони...
Там орел кружив
І оглядав кубло понуре бистрим оком,
І клекотав...

Зривалися (і рідні, і чужі)
Зчиняли гвалт під хмарами стрижі,

Металися до замчища в піски глибокі.
Мовчав сіон. Ні звідти, ні туди
Ніхто не йшов. Замкнулася твердиня
І хтось шептавсь, і хтось у ній ходив:
Давав накази тихо Никодим...
Котився тупіт в животі в святині...

Надвечір обрії хтось міцно розпалив:
Червоним полум'ям насутились на грози.
Яні шелесне лист,
Яні промчить сайгак—
Зловісна тиша, ніби мертвий рак,
Зажеврілась. Там казкова яга
Дихнула з півночі на крики та й на слози...

Хрестатий, темний на червонім тлі

Васал не витримав наснаги:
враз з поталів
Пустив гінця: Як вітер полетів...
За ним другий... і ще один... По вимерлій путі
Погнали коні
У багряну далечінь без жалю...

V

Настала ніч безмежна і глуха—
Таке посняділе¹, безгучне, мертвє море.
Ніхто б не вчув, хоч би і дослухав,
Ні півня, ані поклику. Як в полах кожуха,
Задхнулось все живе, і причаїлись гори.
Осліп сіон... І варта ні гу-гу...

Мовчить дзвонар—кує вухналі зубом...
Дріма васал...

Як раптом—ніч тугу
Розтяв вогонь, розшматував!
В дугу
Зігнуласьтиша, лопнула і стала темінь руба.
Заголосило:

— „Чорний двір горить!!!”—
Ревнули дзвони. Вдарили у груди.
— Го-орить!.. На мур!!! Біжіть!!—
Ригнуло капище і вмить
Завила ніч—заметушились люди...

А дзвін реве. Ворушаться бори.
В німих пісках у одсвіті пожежі
Згрудились хати—стежать, як в огні
У хаосі, під танок дзвонарів
Танцюють вихилясом вежі.

¹ Поснядіти—зіпсуватись. взятись цвіллю, запліснявіти задхнутись

Мов яничари, вкрили мур ченці.
гей, не татари гору обступили—
Орлята Чорного—повстанці молодці ..
Забилась братія, як гави у сільці,—
В ігумена та вже й не желз в руці,
В Ієремії та ж і не кадило:
Пістоль турецький, срібне руків'я¹.
Та не склонилося до нього бидло чорне—
Удалили, аж гук пішов в гаях.
(— Ой, матінко, ти матінко моя!..)—
То не молитва—дикий рев буя,
А на коні, як чорт, літає Чорний:

— „Гей, злидні, разом! Трясця їм в живіт!..
Помолимось!!! Рушай, рушай на браму!..
Ну, разом!!!”—

Кайтесь. Покайтесь живі,
А хто помер, глядіть не оживіть,—
Не порятується ні в темряві, ні в храмі.
Удалили,

І затріщав вертеп.
Ножі, рушниці, довбні й ятагани
Пішли до приступу...
Та не письмо святе
Читає й братія—звивається, росте
І відбивається руками і ногами,
Всю віру положивши на кастет.

— „Арря!.. Гей, хлопці, тут їм всім лабець!—

— „Розбити, розбити“...

— „І каменя на камені не лишить!...“

— „Зітерти в пил, на попіл, на нівець!...“

— „Нехай не вирине, нехай не оживе...“

— Лабець!.. Нехай собі запишуть

І їхні правнуки в науку цей кінець...”—

І Чорний програм свій

---

¹ Руків'я—держано, там, де беруться рукою.

Мечем без промахів
по в'язах пише.

Та гей, не даром жниували кріпаки:
Здалисъ стіжки на свічки ради свята;
Та скільки ж іх і є! Ці огненні стовпи
Сягнули маяком в безмежжя, у степи,
І зупинялись проїжджани
Аж на двадцять п'ятій...

Там з міста вилетів драгунський ескадрон
І покурив...
Десь рятувати ніч розп'яту.

VI

Уперто і одчаяно боролись патлачі,
Роздрочені, мов шершні у гнізді, повитім димом,—
У одсвіті пожежі, в брязкоті мечів
Трималися годовані до півночі
З скаженим на чолі—з крилатим „нелюдимом“.
І билися уже не за життя,
За смерть на мурах всуміш з козаками,
А ще трималися... Аж ось людське виття
Умить нелюдський дужий гук розтяв:—
То впала брама!..

Наллялось жахом капище ущерь,
Затіпалось в агонії од краю і до краю,—
Нависли: крах... руїна... смерть...
Аж раптом—в браму, так неначе смерч,
Драгуни царській—муштровані льокаї!

У вовчій ямі стиснули хлопів,
Здушили нагло, несподівано, неждано,
Ще й оточили мур. Наставили стрільців...
Гей, не втікти і жодному звідціль

I билися...
І хто зможе розказати
Про цю криваву ніч, про мужність і відвагу!?.
Гей, напоїли кров'ю спрагу
Землі роздертої, немов дощем гроза,
І потопили в криках і слізах.

• • • • • • • • • • • • • • •

VII

Зломили міць. Роздерли вільний стяг.
І розтоптали буйне серце коні.
Укрились трупом скелі, мури і пляци...
Поліг Гармаш, поліг Остап, а з ними всі ..
І тільки горстка у полоні—решта молодців—
І сам отаман Чорний у полоні.
Юнак Данило—славний отаман—
Поник розчавлений. Ой, не вдалися гулі!
Пропало все і всі, не збудить і таган...
О, чом же і його не здолав ятаган,
Чом не взяла ворожа куля?!

VIII

Кували в ланцюги і кидали у льох.
Та не зігнула шию вража сила:
— „Ага, це він живий!.. і деспот не подох“.
— „Ага, так значить їм зійтися знову вдвох
Судилося. І доконать таки, покласти у могилу
Його! Ага!..“—
І вірив, що судилося.
Не чулось ні докорів, ні ганьби,
Ні скарг на нього. Хто вцілів—мовчали
І тільки моторошним скреготом зубів
Вони драгунів—царських гайдуків—
Окровлені
В печалі проважали...

IX

У храмі одгриміло „С намі бог“,
одтанцювали дзвони танок порятунку
І увірвалися... Огонь погас давно...
Драгуни упились вином...

Поснула братія залита дивним трунком:
Змішались там—
Молитва, радість і горілка за одно.
Зосталась ніч з мерцями в самоті.
Зійшов червоний місяць ген над
пужарями¹,

Навдики став
І глянув нишком на хрести,
На бані, на ліси, на замчища круті
І освітив жахливу панораму:
Мерці... мерці... Кривава тишина...

Дні шелесне ліс—(дуби чатують пильно)—
І тільки хтось намітку розіпнув
Та протягнули нитку в тишину
Вовки виттям далеким, божевільним,—
Спішать на тризну хащами лісів...
На місце бою десь вилазять тихо тіні:—
Одна... І дві... Їх безліч там...

Нечутні голоси
Роняють, зігнуті, на хаос—на мерців,—
Шукають брата,
батька,
чоловіка,
сина.

Знаходять. Не по лицях—по руці...
Ідуть нові з далеких манівців
І шепотять прокльон святині.

• •

x

Другого дня, як сонце припекло,
як слози скапали додолу з віт зелених,
Забрязкало...

Заржало...

Загуло...

Драгуни рушили з шаблями наголо
І повели закутих полонених.

Регоче дзвін:—Дивись, мовляв, дивись!—

Дивилися і билися руками;

Дивилися з сльозами і мале й старе,

Як ген пішов далеко пужарем—

Пішов на каторгу Данило з козаками...

Він на крутій могилі обернувсь:

— „Простіть... Прощайте...“

Хотів би я (вернусь чи не вернусь)

Хоч з домовини вглядіти...—

ПОДПИСЬ ДОКУМЕНТА ВЛЮДОВА

I тільки так кивнув

Та враз нагай по лицях навернув: —

— „Ей, сволоч! хлоп!

„... , зажи и
Рушай там!!.“ —

Пішли і зникли...

XI

Надійшли часи

Тяжкі невимовно. Приборкали, скрутили

Хлопів чернечих. Геть і не проси,—

Терпи й не рипайся... Терпіли і несли

Розбиті, приголомшені й без силі.

І тільки десь плекали в тишині

Велику віру в золотавий ранок.

З них не один наспівував пісні

Онукам про минулі дні—

Снукам про мілуети дії Про смілого звитяжця-отамана.

Ішли літа—
Плодилися раби.
Христила їх святина на покору,
Але вони росли сами собі:
Любили сонце і простори голубі
І набиралися людського поговору:
— „Гей, був колись
Та й був колись юнак!
Та й чутъ, було, зоря не зазоріла!..“—
З минулих днів котилася луна,
Врізалася легенда не одна
Про Чорного — про юнака Данила.

XII

Мар'янчину могилу кожен рік
З любов'ю квіти прибирали в шати,
Щоби цвіла... І мак вогнем зорів,
Щоб не один згадав, коли уздрів,
Як вміли люди жити і вмирати.

*

Кінець першої половини

ДРУГА ПОЛОВИНА

*

Як не набрид тобі, читачу мій,
Як почуваєш, що не марно час загаяв,
Дослухай же ти повість цю і осудить зумій,—
Тільки не лай зарані автора—будь мудрим яко
змій -

І вже, як тут терпів,
То витерпи й до краю.
Не тяжко вилаять, ще легше осудить,
Я надто тим, хто кволий і безсилій,—
Далеко тяжче віру не згубить
В свої слова
І розібрatisя як слід бодай в собі...
Ще ж тяжче видерти із каторги Данила.
Я знаю—не один з нудьги кривляє рот
На ці слова...
Ну, що ж, щасли йому во віки,—
Не жаль і не шкода цього каліки,—
Я автор сподівається на скорий поворот
І вірить,
І надіється васала побороть—
Разом з героєм десь плекає гнів великий...

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

I

Не четверть віку—
тридцять літ пройшло
І тридцять зим умерло
за горами...

У юних—старість
зморшила чоло,
А у старих—й могили занесло,
Родилися нові—народжені рабами...

Зарічана і Скелька—
трудно розділить,—
Для них лише була б свята земелька
Та хрест дубовий,
І здавалося: нехай пече й щемить,—
Отак до віку будуть плакатись
і жити
І єд Зарічної не піде далі Скелька.
Здавалося...

Тридцятий рік вмирав
І тридцять перший зазирав в могилу,
Як раптом—десь у ріг
сильніш сурмач заграв
І покотились шелести,
всміхнулася гора...—

Із каторги вернувсь
„Юнак“

II

Багато вимерло однолітків його,
Багато ще й залишилось і вийшли зустрічати.
Та вже не ті і зустрічали не того...
І тільки в очіх в нього, як колись, вогонь,
Хоч сам постарівся без міри передчасно.

Гей, то не дзвін меча
І не літаври слави!..

В сльозах товариші погорблені, сухі,—
На лицях чорних борознами зморшки ранні...
І сурмить за горою день в убрани
Печальних пастухів ..

III

І оселивсь Данило
Змучений, старий...
Ігумен теж постарівся за тридцять довгих років,
Але, гай-гай. Орлом дививсь униз згори;
Він був міцний, кремезний, силою горів:—
Ходив збентежений в покоях по горі,
А на околицю на всю лунали кроки.

Червоний та ополистий—(пішли літа в живіт),
І ще ж він думав, сподівався зжерти
Давно жадані землі. Хитро справу вів:
По всій околиці та й корчились живі
І чули стогін їхній мертві.

Пухка рука—несхибна і міцна;
Стискав він нею все міцніш околицю за горло,
Тоді, як друга—тиха і свята—
Христила паству іменем Христа,
І цілувало їх обидві братство духоборне:
Старалися...

IV

...Котилася лиха
про цю обітель слава по окрузі.
Творились темні там, нечувані діла.
Та про одно і приказка у звичай увійшла:
— „Не кидай, кажуть, коней в лузі...“ —

Хоч луг чернечий (іхні ж і вони),
Але раніш то не було такого:
Пустив шкапину... Ну, то й пом'яни.
І знають люди—бачили, куди і хто гонив:
— „Забрали знову, суккини сини!“ —
Та не моли і не проси, і не питай ні в кого.
До всього ще й мовчи. Бо й віри не поймуть,
І полічать ребра на додачу канчуками.
Хоч сядь та плач. До скарг озвався б камінь,
Але... Куди піти? Ще жалітись кому?
І до цариці скаржились. А як одбили ребра
одному,—
Мовчали безпорадно та розводили руками...

Отак до зол усіх та й ще прилипло зло,
До гурту, кажуть,—хай везе ледачий
Сіряк мізерний. Вивезе хамло,
Адже возив, ще й не таке було...
І хто б узявся тут? Хто б розв'язав задачу?!

Сказав Данило:— „Ой, не кінчиться добром—
У ребра вилізуть разом з усім ці коні!..
Ще може й не по нас той замах тупором,
Ще може й не по нас ті дзвони похоронні...“ —

Сказав це він тоді, як знов пропав табун,
Як вивели, до всього, ще й у дядька з клуні;
Сказав спокійно, тихо, тільки брови зсунув,
Але—цих слів простих
Ніхто й до віку не забув.

v

Ду ченців (мовчіть, святі, мовчіты)
нових „союзників“ щодня приймає брама:

Цигани то,

Цигани стали любимы гостями...

Дзвеніли бубни, серги й дукачі:

Вихлялися циганочки до півночі

В жагучім танку: обдаровані перснями,

В жигулі таїли, содравали перени Владику тішили по одній і по три...

Лілось вино і бліск циганок гожих

Учились вино Голяск цига
У танку дикому... То кра

у Ганку дикому... то крал Гаворів,
Оголені, з зорі і по зорі

Смоленск, 3-го
Немов гетерий

Чемов гетери в римського
Чинили оргії.

Шалів позпутний - князь“

Шаль розгнаний „князь”,
Немов султан турецький на килимах

Племов султан турецький на киль
Старий броватий циган запітав:

Старий броватий циган залігав щодні
Ой, не паремно талери дзвенять

То щ та красуня як татарський кінь

І юна й шадена ліка і шагуна

В юнка и Шалена, Дика і жагу
Шо не один запдає, не один

Що не один заплаче, не од
Після у неї куплених годин

Після у неї куплені.

Після ночі таих
Після такої буні

vi

Отак з циганами владика пас „овець“.

І не погано в них виходило—такі діла роздули!

Ой, хіба ж так всі чиганську ласку чули

Обскубані й обстрижені вкінець...

Бескудан і обстрижен вкінець...
Д у ногах Касіми слухав пан-отець.

Як в доскоті й вогні

Циганські бубни гули.

І сторожила ніч його гарем
налитий дзвоном, танками і похіттю старого,
Захований від всіх і від самого бога
За мури замкнуті ретельним ключарем.
І тільки інколи скликав своїх „тузів“,
Питав, чи скоро здійсняться його хижачькі пляни—
Чи скоро землі, люди і ліси чужі
Та стануть їхніми?
— Скажіть, мовляв, скажіть!
Та скорше жміть, бо буде нам погано...—

..Десь „стадо“ чухалось обскубане вкінець,
Бо дуже добре всі циганську ласку чули,
А у ногах Касіми слухав пан-отець,
Як в лоскоті й вогні
Циганські бубни гули. .

VII

Обітель виросла удвоє за цей час,
Та спокою не мав по оргіях владика;
Мов чорний крук, він хмуривсь кожен раз:—
— „Чому не йде знаменна та пора?!.
— Коли ж він зробиться могутнім і великим?!"
Їм обіцяли дати луки і лани,
Їм обіцяли хутори, діброви і долини...
— „О, буде час - і виросте святыня!
І на ввесь світ засяють іх вогні!..“—
Так мріяв він, так думали „вони“—
Його поплічники, його „штабна старшина“—
Ці „адъютанти“ в чорних клобуках:
— „Вже близько час.. Але вже, як посієм,
То вже й пожнем. Та ж і пожнемо ми!
І у віках на всесвіт прогремить,
Сподоблене Христу, ім'я ІЄРЕМІЙ...
Це буде всім святым святыням храм!..“—
І усміхавсь владика в брови волохаті,
Розкинувшись у кріслі (Так! Пора!),

Й кошлатив бороду. Сподоблений царям,
він вже на всесвіт думкою
Розкинув поли мантій.

VIII

Данило думу думає свою...
І в нього борода під масть Ієремії,
І він так само брови заломив,
Так само таємничо на умі

Великі пляни креслить, та хмарніс.
Десь оселивсь під лісом, як чернець;
З дверей, мов на долоні, видно башти й мури,
У вікна світло соняшне ясне,
А ген—на скільки поглядом сягнеш:
Млинни і Ворскло, і хатки в зажурі—
Послалися під ноги дзвонарям...

О, скільки скільки днів печуть ці думи мізок!
І кожен з днів цих черво доторяє
Та й гас на вік-віків,
А тінь монастиря
Затисла серце в брамі, в кованій залізом...

Рибачив... Полював... І жив отак один,
Але у серці приховав в людей глибоку віру.
Хоч гострий біль з'їдав вряди-годи,—
Та не даремно, ні, пригнав його сюди
Цей біль
З далекого Сибіру.
І навчений тепер за все життя своє,
(Бо не дарма зарані скроні посивіли),
Він знов, що лобом мура не проб'єш,
Що тільки розум панцир проклює
І тільки мудрість неосильне пересилить.
І думав він. І ждав...

IX

...А як ударить дзвін
і підуть клобуки на раду з паном богом,—
Приймав гостей тоді у себе він:
Зіходилися люди не нові—
Зіходилося
Старе товариство до нього,
Старі звитяжці; то не бидло—козаки.
Сідали на порозі; за старим звичаєм,
Запалювали дідівські люльки
І радились, плели свої думки
Без галасу, без сліз і без одчаю...
В вечірній тиші капали слова:
Розмова тиха пройнята спокоєм.
Думки гартовані у давнішнім вогні,
А тактика засвоєна з них кожним на спині,
Як добрий досвід виучки тяжкої.

Зломивши голову, боролися колись,
Та мало їх вціліло після тої бурі...
Але і знов злетілися, і знов вони зійшлися,
Та вже на старості до розуму взялись
І так повільно радились похмурі.
Дивились з усміхом, як на рожевім тлі
За баштами готичними співають і кадилять,
Як котиться печаль по змученій землі,
І раду радили... І знову, як колись,
За отамана, за застрільника Данило.

Прочув хтось з них,
Що влітку генерал
Та буде об'їздить „Малорасейські“ землі,
З самого Пітера. І буцім то капрал
Великий дуже... Так отож, пора!
І так спокійно в тихих вечорах
Складали змову дивну і таємну...

Це так над урвищем,
як посмутніє синь,
Полихкують лульки роєм біля порога.
Це так подолані колись—похмурі, як один,
Це так увечері, коли ударить дзвін,
І підуть клобуки на раду з паном богом.

X

Ночами ж чорними на вежі в вишині
Горіли вогники—то гасло коноводам—
(Казали так)—ще й на чотири стороні.
У темінь мовчазну маячили вогні

Да-алеко—до Зінькова... До Куземенського
броду...

На всі чотири вартував чернець—
Просвічував тяжкі, глухі циганські ночі
Розбійним оком. Так, мов журавлів
Вислухував на приспаній землі...
Ніхто не знав, кого шукали тії очі.
Не про пожежу, ні, поставлено його;
Мабуть, не здуру говорили люди,
Що всякий мусить там відшукувати свого
Коня украденого... Тільки й усього.

Ішли вони, мовляв, туди з усюди:
На луках зайняті і просто в повітках,
Адже цигани не дарма гостюють у святині.
А хто ж ще зна про те: коли по ярмарках
Баришники в червоних „кушаках“
Летять ночами на цей світ гостинний?..

Як темна ніч, такі й оці діла,
Але не дурно ходять поговори,—
Адже і панщина на коні перейшла:
Беруть коня за чинш, берут за всі побори.

XI

Взялися люди написати знов
і переслати скаргу просто до цариці.
Взялися. Написали... Не жаліли слов
Та не жаліли і святині,
Але про одно
Забули всі;—як били їх по пиці
За скарги за такі, за „волю“ й за „права“.
Гляди й послали б... Та з'явивсь Данило—
Узяв
І скаргу ту на шмаття розірвав:—
— „Куди? Кому?!. А чи вас мало били??!“—

Протверезили всіх такі слова.
Але не стало легше ані чутъ,—
Ніхто не бачив краю напasti такої.
І тільки дехто знат,
Я, знаючи, мовчав
Та гнулось Ворскло полиском меча
Покірно кинуте під ноги хитрою рукою.

XII

Лежав з Охтирки шлях по нетрищах лісів—
Такий обставлений та темний, мов печера...
Оточ i дослухались хлопці все сюда.—
З гори його ніхто не проглядав
Ні здавна, ні тепера...
Боялися програвити момент.
Але даремно турбувалися, бо міст старий марудний
Давно зогнів, зруйнований у щент,—
Я та, як тут з старших ніхто не їздив ще
То i було сполучення не мудре:
Тут з милости ігумена ходив пором.
Не часто його бачили під вербами рясними—
На березі цьому, зарослому, як гай,

З слобідки хури на Скельчанські ниви.
З а так, то просто плавали човном
Та в брод обходили повз скелі, поуз кручі.
Ото ж тут не прогавиш білим днем;
Та й не було нікого ані пішки, ні конем
І хлопців помаленьку сумнів мучив,
А час минав...

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

I

Джось одного дня
Данило озирнувсь, і зір заграв огнями,
Покинув в'язку дров, потер чоло руками:—
Ген, через ліс куріла цугом шестірня..
Забилось серце. Миттю скочив на коня
І поскакав в село близькими манівцями.

II

В кареті дивній шляхом під'їздив
Московський генерал із козачком, з лакеєм...
Шість коней цугом, як чорти, баскі...
Його вельможність їдуть на Зіньків,
З роями орденів під фалдами кереї.
Ім'я забулося... Та й хрін його бери,
Бо мало важить тут ім'я само собою—
Зітерлось в пам'яті людей давно-давним,—
Та й все одно не прислуживсь він ним,
Як прислуживсь... своєю головою
Вельможною!
Так от:—проїздом на Зіньків
З Охтирки, опинився пан оцей великий
Перед Слобідкою—в країні кріпаків.
Мовчали дзвонарі—за хащами дубків
Не добачали орденів, не добачали пики,
Ані розкішної кереї, ні ліврей.
А шлях лежав якраз через святиню,
Бо так чи так, а не об'їдеш тих дверей,

І мав наскочити на їх капрал оцей,
немов татарин, випробовувать гостинність.
Як сніг на голову, непроханий летів...

Уся Слобідка вийшла зустрічати...
Несли хліб-сіль, ікони золоті—
До ніг вельможних клали ці дари прості,
Як шану, як любов чужим царям рукатим.

III

І зупинився «туз»...
Найстарші підійшли...
Та не про них його вельможний клопіт:
Нема порома!—Ей, чи він прийде коли?!.—
Гукнув. І так, неначе славні королі,
Очима кинув в зборище, у натовп волоокий.
Порома не було. Змігнулися старі:
— „...Ви нам даруйте, Пане Генерале,
(Данило мовить)—він десь при горі.
Та доки він там прийде... до тії пори...
Ви знаєте...
Які бо ми раді, коли б ви знали,
Із ласки вашої... А в нас тут, гей, місця!
Такі місця—краса одна та й годі.
А вже качок та лебедів! та й гуски, та й норця—
То просто розкіш для стрільця!
Та ще й нелякані ніким і по сьогодні...“
Капрал прислухався:—
— „Сказал ти, лєбєдєй?!.“—
— „Еге ж, еге ж,—гуде проста громада.“—
— „Ведь лєбєдєй я нє відал нігде!
Занятно, чорт возьмі!..“—
І розплівлось лице руде:
— „Пожалуй правду говоріш...
Проверіть надо...
Мітроша! дай ружжо!..“—

Змигнулися старі:
— чого-чого, а лебедів в нас сила.
Куди стремить? Себе не обженеш,
Гай, гай, та й не обскачеш долю днем.—
Так промовляла мудрість срібно-сива.

Капрал погодився:
— „Нє дурно, правда вੱдь твоя—
Хоч ти й мужик, да то ж відатъ бивалий...
Давай ружйо! Спੇшіть вੱдь толку мало.
(Льокай подав рушницю. Срібне руків'я,
Ще й ширим золотом в ній тиснute ців'я)
Вот штука! Лєбдєй то постреляєм малостъ!“

— Оце то так. А ми вам і гучків,
Ми й гончаками будемо, дамо і провожатих...
Гей, ти, Миколо! Грицьку! Ану, гайда, хлопчаки!—
Данило ж найспритнішому звелів кивком руки:
— Гляди ж...
Ведіть подалі полювати...
Авжеж краса і, матінко моя!
А там прийде паром тоді й рушайте з богом.

... Пішов капрал та ще й машталіра старого
Потяг:— „Пойдьом! Пусть коні постоят...“—
— „О, не турбуйтесь, ясносте, про те—
Полюйте на здоров'ячко, бо ми ж—та ваші слуги:
Ми й розпряжем, ми й попасем... нашо й трава
росте.
Не саги в нас—то царство золоте.
Втішайтесь. Чи ж доведеться вдруге...“—
Пішов...

IV

... А як керяя зникла у кущах,—
Шестірку миттю розпрягли моторні руки;
130 Покинули карету—хай стойть собі.—

Покликали Мітрошу на обід,
а коні...

Вигнали на монастирські луки!

· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·

V

Гей, в генерала постріли меткі,
Та іх не чути тут—на луки вітер віє.
Та гей, пішли там коники стрункі
Тією стежкою, що так далась в знаки,
Пішли гуляти
Коні—змії!

· · · · · · · · · · · · ·

VI

Десь генерал стріляє „лебедей“,
А люди посміхаються, неначе діти:
— „Оце так „нумер“! Ну на цей раз угорить!
Нехай тепер гризутися, чорт іх забери,
А ми—дивитися
Та руки гріти.
Ну, і Данило—мудра голова!
Та вже ж і хитрий, і кмітливий з чорта—
Обтяпав справу, наче наплював—
Тоді на шмаття грамоту порвав,
Тепер встругнув:
Спустив на Чорта Чорта!..“

VII

Приціл був вірний, розрахунок теж:
Набій улучив просто в саму точку.
Як взагалі серед строкатих меж,
Не зрадила себе рука готичних веж,
Не задарма ж любили там циганську дочку—
В'юнку Касіму...

Після трьох годин
прибіг машталір:—Будем запрягати.
Агов, Мітроша!..
Еее... Зажди... зажди...
Немає коней!!.
Раа... (Пречиста мати)!!!

Міцні слова—та діла з них чорт-ма:
Не відгукнулися на свист, ані на добру лайку.
Стоїть карета-писанка сама...
Машталір галас нелюдський здійма,—
У бідолахи
„Відкрутилась гайка“.
Ураз доклали... Генерал примчав.
(Гей, гуси-лебеді, візьміть мене на крила)!
Його громада стогоном стріча:
— „О, боже мій, яка печаль, яка печаль...“—
— „Хто взяв, туди його?!?
І гроб йому й могила!!.“—
Укрило потом кучері й чоло.
Я люди посміхаються, моргають на карету:—
Яч, як сердягу гнівом рознесло,
Я чим погані лебеді й село?—
Стоїть карета, „а лошадок нєту“...
І виступив Данило:—
— „Ваша мосць!
Життя немає, просто смерть та й годі...
І через їх. Ми й присягу дамо
Всею громадою... Уже ми кленемо
Цих злодіїв... Кажу при всім народі,
Що там вони! Шукати йдіть туди...“—
І вся громада повернулася на вежі:
— „А так, це їхній край і їхні межі.
Вони повернуть вам, візьміть підіть,
То нам не повертали ще...“—
Запінився рудий
І загорілось в серці та не гнів--пожежа:—
— „Човна сюди!..“—

Керею зашморгнув:
— чекайте тут (це слугам), я їх всіх на мотлах!—
І, ніби під Полтавою, на монастир чкурнув—
Як хто кавизкою у око навернув,
Або хвоста вщемив нечесно й „подло“.
Ось-ось підхопить шаблю „наголо“.
А люди, так для визіру, розводили руками.
— „Патєха буде!“—Збіглись всім селом:
— „Тепер пішло... Тепер уже пішло!..
— Держись, владико!!“ (ніби лід знесло)—
Наскочила коса на камінь.
Ну ж і Данило! Та ж і хитрий з чорта.
Таке встругнув:—
Спустив на Чорта Чорта!..“

VIII

Капрал оцей—коханець перемог,
В васала доля теж над цим ввесь вік на варті.
Один спізнав тріумф Мазепинських дорог,
Другому землю й рай віддав у найми бог,—
Ще й родичі...
Один одного варті.

IX

Ігумен стрів колегу звисока:
Погордливо, бундючно та велично,
І усмішку яхидну з вуст пускав,
Бо ж у колеги тіпалась рука
Та ще й губа одхнябилася до призирства звична.
— „Що за іден? Чого він, ніби рак?
Звідкіль він прилетів такий товстий чудило!?.“—
А гість відсалався,
Повітря враз набрав,—
Та як криконе, мов на муштрі:—Крра!!!
Де коні?! Чуєш?!.. Черті! Де ви коні діли?!.—

У пан-отця від люті й губи
прикипіли.

— „Чого ти кракаєш, раб божий?.. Хто ти? Як!? Та хто впустив тебе кричати в цю обітель?!“ —
(Їх обступили клобуки, постали тісно вряд).
Обидва чорні і обидва аж горять.

— „Віддайте коні! Ей, святі бандити!!.“ —

— „Ніяких коней,
Йди звідкіль прийшов,
Я то... погано буде. Що, пропив? Ти й справді
п'яний.

Ступай же з богом, ще не пізно покищо“.

— „Ааа... он як? Я—п'яний?! Я—для вас нішо?!

Так слухай же ти, чорте окаянний!
Не буде коней—смерть тобі, ти чув?
Та я кубло оце на порох розтрощу,
Зроблю, як тік...
На камені не уціліє камінь...“ —

Зареготалась братія:—Патешний чоловік!.. —
Не сподівавсь ніхто з них, що то за „маштатір“
І що слова оці—не просто крик—
Що то він справді вирока прорік.
реготалися усі, ще й з писком реготали.

Капрал не витримав—
Керею розпахнув
І...

Сполотнів ігумен. Перед орденами
Завмерла братія. Хтось ойкнув і зідхнув
І всі у розпачі тяжкім поникли клобуками.
А, боже мій! Такий великий пан!..
З столиці генерал...
Ой, що ж тепера, люди?!.
... І плутались думки прогірклі, як рола:
— „І так—пропав! І он як—теж пропав...
Не дай—то знайде,

134 А віддай—ще гірше буде...“ —

Владика уклонився. Бороду страшну
навколошки поклав, торкнувся ніг перстами.
В покорі спину в три погибелі зігнув.

Анишком: з-під брови
До ключаря моргнув
І той десь зник... (Подавсь заперти браму).

— „Простіть, величносте... Хай бог благословить
Особу вашу... Будьте гостем славним
У цій обителі... Стомились нині ви.
Зайдіть, зайдіть на спочивок...“
А сам усе ловив
Очима ради у отців лукавих:
... Убить?... Убить?..

І згодились на клич ції сови.
Аж раптом, генерал метнувсь
до конюшень:—

Почув, як в стайні заіржали коні—
Його ті коні.

— „Гей!.. А відчиняй лишењ!!.“—
Метнувся яструбом до конюшень
І за момент один...

... Він сам забився на припоні.
Аркан циганський і циганський ніж—
І тільки й бачили вельможного капрала.
Всього лиш на всього: ігумен
ніс скривив,

Бровою волохатою повів—
Скрутили, зборкали і без суда скарали.

— Нехай мовчить. Хай землю єсть —

„орел“!

Хіба не знов, куди посунув пику?
Прийшов непроханий—тепер
нехай жере...

Насупилося замчище старе—
Кінці схovalo у камінні дикім.

x

Обмили руки божі дзвонарі,
ударили к вечірні:—Ми, мов, на сторожі
Святі та божі!—
Ладан закурів...
Яз „адъютантами“ ігумен прів:
— „Кінчить. Замазати. Замести... Бо наложим
Своїми головами. Взяти слуг сюди,
Забрать карету, обдуриТЬ громаду—
Пустити чутку:—Так, мов, і туди
Поїхав пан. Тра вилізти з біди...“—
• • • • • • • • • • • • • • •
Мотались клобуки...
Курився буйно ладан...

XI

А там—за Ворсклою—чекали на кінець:
Стояли лавою—до синіх гір дивились.
Уже давно лакеї потомились—
Давно зійшло терпіння на нівець.
Пішли шукати, бо рушать пора.
Пішли лакеї—панські недоріки—
(Тривожно десь у ріг пастух заграв—
Там на мечах хрестів світ сонця умирал...).
Пішли... й не повернулися.
Не повернулися й до віку.

XII

Стоїть карета—писана, з орлом...
Дивується нарід—мовчить зловісна тиша.
Ніде нікого. Тільки плаче ріг на „ро“—
Там умирає сонце за монастиром
І дзвін дурний рожеву синь колише...

Дж ось надвечір—десь з туману вийшов,
приплів

І до стовпа причалився пором.

Зійшли ченці:—Пан-Генерал велів
Карету взяти. Їхня світлість будуть
Гостити в нас. Та й потім, взагалі...

(Мовляв, не ваше діло!)—І карету узяли.

А шоб було зручніш, нехай поставлять люди
Її на перевіз, щоб не гонить сюди
Та знов туди даремно панські коні.

Пан генерал в обітелі сидить...—

Забрали й попливли ченці руді
І реготали їм назустріч переможно дзвони.

Ззирнулись люди:—От таке тобі!

У Чорта Чорт гостює любо-мило...—

І враз

Розчарування шепіт перебіг..

Але хто очі мав, той хитрість цю осилив:

Недаром осміхнувся в ус Данило,—

Заграла радість в нього полиском зубів.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

I

...І вдарив грім!
...І ще й тяжко вдарив грім!
Гей, і заплакали, і затужили дзвони...
Переступила кара за поріг
І не врятує а ні чорт, ні бог,
Ні антімінс святий, ні жезл, ні слози де бороняТЬ

Аж ось коли. Аж ось не узяло!
В чаду і галасі тож і не бубни гули:
То дикий вепр на вепра напоровсь,
То крокодил
Пожер акулу...

II

Прибули слідчі з екскортом драгун,
Облазили шляхи—шукали генерала:
Як в воду канув. Він десь тута був:
З Охтирки вибув—до Зінькова не прибув
І ні ознак, ні сліду— й тінь пропала.

Селяни справили драгун на манастир.
Але й що з того? Жадної ознаки.
Облазили ліси і всі місця святі:
Печери. Схимників. І навіть в храм пустив
Владика їх,—
Йому бо все однако:

138 Кінці сховали— й чорт не добере...

Та слідчі були хитрі і моторні з біса.
Т перепрошалися, не йшли до тих дверей.
Дж поки не розрили барахло старе...
І враз:—Знайшли!!!—
Знайшли...
Поржавілі ресори з віссю.
Обсмалені.
— „Його!.. Так він помер?!?
Щоб заховати кінці, карету запалили?!.—
•
Ой, не крутись, ігумене, тепер.
І не хрестись, і не молись—кажи, куди запер!?
Де їхня світлість?! Та гляди,
Бо тут тобі й могила!..
Ікажи, кажи!!!—
клявся, і хрестивсь,
І припадав навколошки, і цілавав ікони.
Д очі диким жахом запливли...
Та гей, не ті це й не того прийшли,
І не лякають їх ні ряси, ні амвони.

III

• • • • • • • • • • • • • • • • •
В дванадцять столок загуляли нагаї
І замітав отець підлогу бородою;
Молив, скрипів зубами, землю їв.
Не проронив ні слова.
— „А, мовчиш?!. У душу матерів твоїх!“
— „Пытать! Пытать єго!!!“—
І потягли з покоїв...

IV

Багряний вечір черво догоряв,
Перетяли мечі відчай старого храму.
На тлі кривавому святого вівтаря
На дібах корчився з Христом поряд

Владика скручений...
як лантух з сухарями,
Похрускував...
Ой, хто почує крик?
Драгун и жебонять:— „Москва слезам не веріт.
Кажи!!.“—
Я він хоч би слівце прорік.
— „Кажи!.. Уб'єм!!!“—
Лиш рокот угорі
Та клобуки пообліпляли зовні вікна й двері.
Турнули їх. Немов табун гіен,
Завили оддалік. Рокочуть луни в храмі...
Сьогодні там та ж і не хор блює,
Не ладаном кадять, і не дячок піє—
Сам сатана там нині службу править.

Рокочуть луни: Стогне хтось один
І матюкаються усі... і виютъ... і кадилять...
На дібах над престолом б'ється нелюдим
І плаче, але то драгунам „дим“,
Для них ті слози—слози крокодила.

Збігає кров з чола на антимінс
І капає тягуча та важка, як камінь...
Уже йому проспівано „амінь“,
Але ні слова—(стогони самі)—
Не видереш зізнань ніякими гаками.
— „От чорт! Ти глянь, як мученик святий!“
— „Кажи ж!!.“—
Сказав:—
— „Хай бог вас покарає.“—
— „Та то подивимось! Ось ми тобі заграєм
І ти нам скажеш, скажеш зараз ти...
Дну свічок!.“—

Пішли у ход свічки...
Без них і служба—непорозуміння.

Гикнули шиби та й на викрики рвучкі—
то зашкварчали п'яти,
Загорілось тім'я...

Аж отоді не витримав і дико закричав:
— „Отам! Отам!!.“—повів очима до престолу.
Рвонули. Перекинули. Задерся сторчаком
Святий престол, і загули за ним слідком
Євангеліє, хрест і антимінс додолу,—
— „Копай!..“

І викопали, видерли з могили—
Аж трьох—
Порізаних, напізвотлілих.

V

Ото найтовщий—то був генерал,
А два поменше—то його лакеї...
Од диких вигуків здригнулася гора.
Врата зламали.

Гримнуло „ура“.
Метнулися ченці, як в'юни в рукгелі.
І розходилися драгуни...

VI

... Тяжко вдарив грім.
Гей і заплакали, і затужили дзвони,
Переступила кара за поріг
І не врятує ані чорт, ні бог,
Ні антимінс святий, ні слози не боронять
Налляло галасом понурі мури вщерь.
У катакомбах б'ють і вішають за ними.
Суддя—чингал,
Закон єдиний—смерть...
І закрутися по святині смерч...

Дж раптом:
Хаос
обложило димом.

VII

Огонь внизу... (Данило запалив),
Огонь вгорі... (І то його робота)—
В диму злетілися „раби малі“
Погріти руки. Кожен масло лив,
Огонь розносив...
Бив...
Ламав...
Аби була охота.
Ще ніч не впала—ввесь вертеп горів,
Та й зазирало в нім усе живе в могилу.
Драгуни мстили за капралів, за царів,
Аж роздирались груди в дзвонарів,
А над усім...
Раби свій суд чинили.

VIII

Огонь і дим. Не видно ні чорта.
Ченці з драгунами змішалися—зчепились
На смерть не на живіт,
А іх усіх лупили...
І падали в диму стропила,
І танцювала дико чорнота.
У хаосі ж, у криках—тут і там
У одсвіті пожежі танцював Данило...

• • • • • • • • • • • • • • • • • • •

IX

То ніч була!.. І в пекло крик дійшов.
Таких ночей було на світі мало.

142 Не даром бо Данило з rozumu зійшов—

Усе пощезло... втопило в крові... в огні пропало...
не врятувалося нішо
Від помсти дикої.
За все:—За піт, за муки,
За матерів і за згвалтованих дівчат,
За крик дітей,
    за глум,
    за віру,—
    за розлуку
Із реготом страшним, в диму (другим в науку)
Пройшли ножі козацьких онучат!
То ніч була!...

X

Нагрівся не один,
І впився не один. Та хіба ж так улився!
За тисячі розтрачених годин,
За море розпачів мордованих родин,
За всіх, за всіх,
    хто жив і не наживався.
Погріли руки і батьки й сини,
Аж осміхнулись лица вимучені й зсохлі,—
Та ж і погріли... В хаосі страшнім
Геть чисто все згоріло на вогні,
Драгуни і ченці в льохах подохли.
І тільки хтось там вирвавсь, поскакав:
Без пам'яті подався від ножа, від гунів.
Але і той не знав:—Кого чия рука
Вдушила перша. Хто кого стискав—
Драгуни клобуків?...
Чи клобуки драгунів?..

XI

Я Огні погасли. Тільки жар зорів...
...ід всього—одна церква уціліла
Вжимось чудом; шутилась в могилі,

А хтось на ній усе дзвонив,
та все ридав, та все сурів...
Поки на вік не втратив сили—
Поки чингалом душу не прошили
Останньому
З останніх дзвонарів...
розійшлися...

XII

... На скелях тишина.
Безока церква згорбилась на кряжі
І на пожарищі тремтить одним одна...
Хтосьходить по руїнах. Шелестить луна—
Хтосьходить у крові і в сажі,
І схлипує. Сміється в сивий ус,
У вівтарі ховається за ризи, за ікони
Чиєсь ім'я пригадує... Гука людей:— „По коням!“—
І заридає враз, здавивши скроні,
Мов передражнює сову...

Десь прокричали півні на світанок.
Струснули клени враз печаль свою:—
Півні піють!
Далеко десь півні піють!
І буде ранок! Золотавий ранок...

А на пожарищі—чорній рані—
Блукає тінь,
Всміхається у сиву каламуть.

ЗАКІНЧЕННЯ

I

Та гей прокинулися з сонцем сіряки—
дихнули буйно,
повно
і свободно...

Ах, як хотілося у пориві палкім
Обняти землю помахом руки,
Обняти б землю рідну!..
Немає більше чорної стіни,
Нема... немає... Ранок. Ранок квітне!
І будуть дні—нові хороші дні
Такі грайливі і такі ясні,
Я обрій
Такі блакитні...

Лунає ріг—і не рида луна,
У тихім мареві пішли до сонця гори,
Пішли, пішли!..

... Гогоче синь ясна—
Хитається погорблена спина
Простягся караван
До обрів,
До моря...

Ах, любий день! Омано золота!..
Терпіти б вік аби отак устати.
Та то ж не стріхи—крила тріпотять!
Ось-ось піdnімуться,
курликнуть,
полетять,—

**Ах, любий день,
Омано золота!..**
Невже ж та нам усього, що омана?!
Невже ж та нам все ярма та відчай?!
Ти ж слухай, слухай—й комарі кричать!..
Який хороший золотавий ранок...

Прожили вік — не бачили цього,
Промчала молодість, — не тішив сонця промінь.
Та і невжеж не здолати нам вироку свого?
Ти ж глянь —
Над світом золотий вогонь!
Ти ж глянь —
Навколо срібний гомін...

(А там, де скелі—рівно, як долонь,—
Там казка—мариво над торжищем ваала.
І аж не віритися, що те колись було.
І кров, і піт, і батоги, і зло,
Немов корова язиком злизала.)
Тріпоче сонце огненним крилом—
Метає стріли з золотого лука...

Ех, ти замурзана,
голодна
кагало!
В мозолях серце тріщину дало
І капнула любов на спраглі руки.

III

Прибіг втікач в столицю:—Так і так!
Ченці драгунів вибили, святиню
запалили,

І розповів подробиці усі
про цю трагедію,
Про це дивацьке діло.

III

Прийшов наказ закрити монастир...
Але спізнився він—„указ“ той „височайший“,—
Не монастир, бо то на спині синіх гір:
Копитом б'є там вітер, як огир,
Та дуб старий
Зеленим чубом маше
І усміхається:—Гай-гай, без вас зробили кашу.
Гляди бо, що й не знають—ті, другі,—
Як тут одні розгонили богів,
І антимінс закинули,
І розтоптали чашу...

• • • • • • • • • • • • • • • • • • •

IV

Стойте безока церква на шпилі,
А то й дзвіниця й дзвони погоріли,
Розплавились великі і малі,
Сльозами скапали до сірої землі...
А церкву—
Береже Данило.

Навколо ходить сивий і смутний...
— „Гей, був колись та й жив отаман ЧОРНИЙ!
Ta й пролетів на огненім коні:
Ру ни... жорства... кров... кістки одні...“—
Зупиниться.
Подивиться.
Розгорне
Ногою попіл. То мертвяк живий—
To божевільний. Так, немов учений,
Чого шука? Кого гукає він?

Ворушиль вітер думку в голові,
а вічний біль сухі вуста скривив:—
Шука він молодість...
Гукає наречену...

Пішло усе, неначе в темінь дим,—
Пропало все: пропала думка сиза,
Літа і молодість, любов і міць залізна,
Усе-усе...

А він шляху шукає і нема його туди.
І цілий день, і цілу ніч, і знов:
— „Ось тут воно,
Ось тута!!.“—

Та гей, було колись, та гей, було давно...
Пустило слізози соняшне вікно,
Та то ж не сонце—птах розкутий!

V

Подарували церкву мужикам
Із ласки царської—шануйте і молітесь.
То ласка дивна—хитра і тонка,
Та відсахнулися від неї, наче від штика,
І сиві старці, і маленькі діти.
Мовляв, за ласку дякуємо ми
І навіть дуже при такій нагоді,
Але... звільніте від ції чуми,
Своїм богам молітесь сами,
А з нас вже--годі...
Ви чули, бачили?.. Візьміть же це добро,
Візьміть і однесіть—віддайте боже Богу.

Христилися:—навіки згинь, маро!..—
Стояла церква ніби дивний гроб
І, крім мерців, не бачила нікого.
Останній мрець блукає і мовчить,

Вітри йому кадилять і піють...
там поховав він молодість свою,
Там загубив прекрасну наречену.

VI

Не стерпіла громада й продала
Ту церкву десь купцям (здається
до Зінькова).

За церквою й печаль стара пішла—
Помандрувала тінь її з села,
Щоб десь
Присинебожитися знову.

Мабуть...
Не треба.

VII

Данило зник—пропав, як сизий дим.
Та не пропала слава Рамаянна--
Хороша слава. Думи і пісні
По велетню, по любому, по нім
Рокочуть струни смілого баяна:
• •

— „Гей, був юнак,
Та й був юнак такий!
Та й клекотав орел обпліваної черні...—“

Вплітали діти пісню у вінки
І зберігали пам'ять про діла батьків,
Про смілого раба,
Про славну наречену.

VIII

Шуміли в струнах соняшних дуби.
шуміли ступарі над срібною рікою:
Перетовкли дні муки і журби.
Перетовкли важкий хомут рабів,—
Перетовчуть усе
Залізною рукою...

Затихдалеко грім одних побід
І оселилась в серці радість і надія:
Уперше раб свої лани засіяв...
• • • • • • • • • • • • •
Тривала радість буйна черні ції,
Тривала...
Дж до нових бід.

IX

Як довго це—ви знаєте сами,
Бо ж для людей оцих було
не дошукатись раю
На цій землі. Для них, немов на сміх,
Споконвіків, запряжена в ярмі,
Біда біду бідою поганяла...
І радість та- метелик двох хвилин:
Родивсь і вмер, барвистий та несталий.
Хоч не вмирала віра у прекрасний день—
Росла разом із кількістю людей,
Росла... й не раз
У крові потопала
Та у гірких.

То ж був кумедний світ:
Бувало без закона і комар не писне;
Не то людина. Хто хотів той тиснув
І мордував

На смерть не на живіт.

Один працює—другийходить слідом,
одні біжать—а інші зверху ідуть,
Та ще й співають: мудрі та живі...
І не дізнатися було найменшому й повік,
Хто поцілує, а хто в око свисне.
Ніяк не розбереш—де друзі, де чужі,—
Бо хто було біжить—так до кінця біжить,
А хто ухоркує—так до отказу хорка.
Поки дохоркались...

Ta tak—

Аж загули!..

Та й загули ж!!!
У всі кінці розмаяв
Шалений буревій...

Усенький світ до краю

Здригнув від вибуху...

10. *What is the best way to manage your time effectively?*

I на оновленій землі,

Розкутій вперше справді,

Ба—не знати що й були,

Як би не спадщина.

... Плуг вільну землю крає

і переорює...

Тепер:

Серед небесних сфер

Нехай вони собі шукають раю!

А ми—

Знайшли своє.

x

Те все пройшло. Немов і не було.

Ідуть літа, мов тінь за перезвою,

Старі руїни пилом занесло

I місце заросло травою.

І тільки, кажуть, інколи вночі,

Як упаде на землю темна-темна осінь,

Як вітер над пустелею ячить—
хтось по руїнах ходить і кричить,

Хтось по руїнах ходить і голосить...
Це так вночі, коли чорніє синь...
Я вдень буяють гори, дивлячись на луки,
Тече ріка в далеку голубінь,
Я ім однаково—чи сонце, чи хмарінь,
Чи свій, чи ворог, зустріч чи розлука...
І тільки дуб старий—свідок людських болінь—
Безсило охкає, розкидуючи руки.

З'єднавши обрії, то давній караван,
Із безконечності ідучи в безконечність
Через пустелі, вітер і туман,
Наставившись на дальній океан,
Припав спочити

барвистий і статечний.

І сплять погоничі незбуджені ніким...
Горбаті гості в соняшній країні
Під тягарем барвистим і важким
Нерозвантажені лежать уже віки,
Потомлено
Припавши
На коліна...

*

Волає ріг далеких пастухів.
Літають голуби над сивою габою.
Я з-під гори—зрина крилатий спів
І котиться,
І кличе за собою...

То пісня мужня, сміла і гучна:
Видать вродилася у новий день ця доня.
І радісно, що радісна вона,
Що кличе і сміється...
Що сьогоднє

Щасливий той, хто нині ще уп'ється
любов'ю й вірою, й поб'є на щастя скло!..
А пісня, ніби райдуги крило,
Нависла аж за обрій...

На серці

Цвіте надія,
    в хатах і в гаях,
І легша праця рабська та щоденна...
Благословенна молодість твоя
І віра в новий день
Благословенна!

*

Десь там—

В чаду і гаморі—

я чую скрип і рев,

Я чую стогін ранньою зорею...

То, гей, з потугами, руйнуючи старе,

Наш корабель крутий зворот бере

І мерехтять під сонцем реї.

Під сонцем реї!..

Галас... Грім і бій...

Гримлять нам молоти—фанфари перемоги.

Нам не просить,

    нам не молить ні в кого—

Тримайсь. Тягни. Без чорта і без бога

До сонця!

Д'горі! Д'горі, краю мій!

1928 р. с. Скелька.

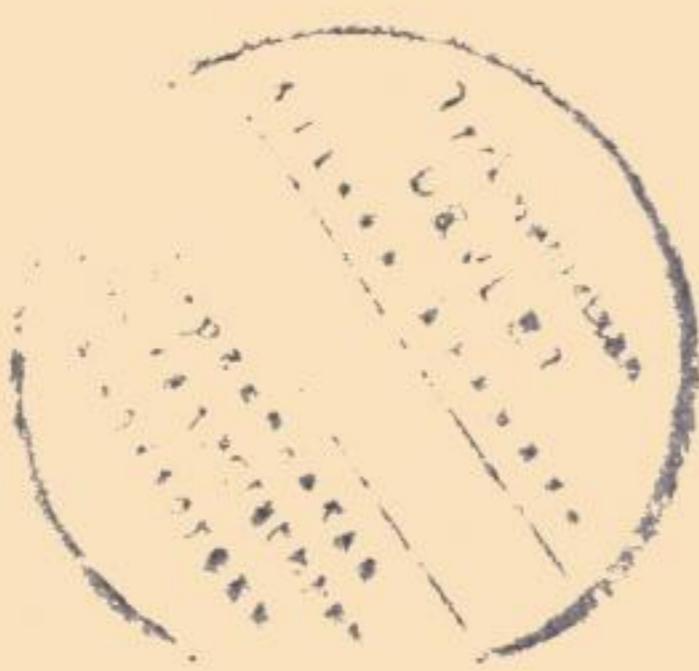

ЗМІСТ

Стор.

Розділ перший (замість інтродукції)	3
Розділ перший (справжній)	13
Розділ другий	42
Розділ третій	64
Розділ четвертий	73
Розділ п'ятий	78
Розділ шостий	91
Розділ сьомий	101
Розділ восьмий	108
Друга половина	117
Розділ дев'ятий	118
Розділ десятий	128
Розділ одинадцятий	138
Закінчення	145

A 5144 18